

ROTTERDAM VÓÓR DE 19^E EEUW DE ONTWIKKELING DER STAD DOOR L. J. C. J. VAN RAVESTEYN

I. DE ROTTE EN DE DAM

HET is merkwaardig, dat zelfs een onbeduidend riviertje als de Rotte, in rechte lijn nauwelijks 20 Kilometer lang, nog problemen heeft omtrent zijn oorsprong en dat het zijn afkomst zoo zorgvuldig verborgen houdt. Zonder éénige reden. Want dit is zeker, dat het eens in rechtstreeksche betrekking stond tot den klassieken Rijn, zij het dan tot den gedegenereerden Katwijkschen tak.

Met deze moet de Rotte in het noorden in open verbinding gestaan hebben, zooals zij dit deed met de ruime Merwe in het zuiden. Maar nadat reeds vele eeuwen eerder Corbulo door zijn gracht de beteekenis van groot scheepvaartwater eraan ontnomen had – gesteld dat het riviertje die ooit bezeten hééft – werd het uit waterstaatkundige overwegingen, ter wille van den landbouw, van den Rijn afgesloten door den Hildam, de landscheiding tusschen Schieland en Rijnland, van de Merwe door een dam in Crooswijk, die echter niet is de dam, welke aan onze stad haar naam gaf.

Daarmede wil nog niet gezegd zijn, dat de aldus afgesloten Rotte voor de scheepvaart alle beteekenis miste ¹⁾, want tot zelfs in de 16e eeuw bediende de binnenvaart zich voornamelijk van roeibootten of kleine zeilscheepjes, voor welke dammen of geen beletsel opleverden, in zoover zij met behulp van windassen daarover gehaald werden, of juist een van andere zijde begéerd beletsel, in zoover die scheepjes hun goederen op den dam moesten lossen, vanwaar ze dan in meer zeewaardige vaartuigen over de breede wateren gingen. Eerste aanleiding tot vaak bloeiende nederzettingen.

De eerste dam in Crooswijk was een schakel in de oudste bedijking van deze streek, welke in de elfde eeuw met een grooten boog van Gouda naar een punt ten oosten van het oude Vlaardingen liep, ter hoogte van de latere Vijf Sluizen.

Van den Cortenoord, bij Nieuwerkerk, tot in Kralingen

1) Zie b.v. mr. R. Bijlsma, Rotterdams welvaren blz. 44.

vindt men dezen dijk terug in 's-Gravenweg. Verder liep hij dan op korten afstand ten noorden van en evenwijdig aan den tegenwoordigen Oudedijk¹⁾, ging door R broek naar Crooswijk ten oosten van de begraafplaats, waar hij de Rotte afsloot, volgde ten westen van de Rotte de Kootsche kade²⁾ en den Kleiweg met de noordwestelijke verlenging daarvan tot bij het dorp Schie. Van dit dorp – later, nadat er omstreeks 1216 aan den eersten dam in de Schie een Nieuw-Schie verrees, Old- of Ouwerschie geheeten³⁾ – ging de oude dijk zuidelijk van de tegenwoordige Poldervaart in westelijke richting naar de plaats waar in de 13e eeuw het huis Spieringshoek⁴⁾ werd gebouwd, dicht bij de plek waar nu de Vijf Sluizen liggen. De Rotterdamsche en de Delfshavensche Schie waren nog niet gegraven.

Door opvolgende indijkingen van buitengronden werd de groote boog telkens ingekrompen en voor de kennis van Rotterdam uit topografisch oogpunt is dan vooral van belang de aanleg van den Bloemersdijk en den Bokelsdijk, waardoor onder meer twee tamelijk groote polders ontstonden, die wij tot voor kort kenden als Bergpolder en Blijdorpsche polder.

Volgens Lois zouden beide dijken reeds bestaan hebben vóór 1121, zou de Bokelsdijk niet *aangelegd* maar *verzwaard* zijn door zekeren Jacob Bokel⁵⁾, gestorven in 1189, terwijl Fruin⁶⁾ als vermoeden uitspreekt, dat de Bokels-

1) Kaartboek H. Geesthuis 1571/72 aangehaald door mr. Bijlsma Rotterdamsch Jaarboekje 1914 blz. 74. Tusschen den weg en den voormaligen dijk lag een rijswaard. Bij de beheering voor de nieuwe bebouwing langs den Oudedijk, tusschen Prinses Julianalaan en Mecklenburglaan konden, op de plaats waar eens de dijk liep, palen van de gebruikelijke lengte niet ten volle ingeslagen worden.

2) Vergelijk Mr. S. Muller Hz. Oudste geschiedenis van Schieland 1914 blz. 19.

3) Zie J. J. de Geer, Geschiedenis van Mathenesse. Berichten Hist. Genootschap 1850, 3e deel, 1e stuk, blz. 56 en de daar aangehaalde schrijvers.

4) S. van der Sluys, in Bronnen voor de Geschiedenis van Rotterdam II blz. 23. Zie ook Plattegrond Schiedam in den atlas Van Deventer.

5) J. Lois, Geslachtsregister van Bulgersteyn. Bronnen II blz. 564 en Goudhoeve blz. 185.

6) De Bokels van Rotterdam en hun geslacht, Rott. Historiebladen III blz. 25. Zie ook J. J. de Geer, als voren.

dijk is genoemd naar Gijsbrecht Bokel, overleden tusschen 1288 en 1296.

Dit laatste acht ik niet waarschijnlijk. Men vergete niet dat de Bokelsdijk en het ambacht van dien naam twee verschillende zaken zijn¹⁾. De dijk was er eerder dan het ambacht, dat daaraan zijn naam ontleende en dat de nieuw gewonnen gronden buiten den dijk omvatte, gronden die, wat Bokelsdijk betreft, reeds in het midden van de 13e eeuw door Graaf Willem II perceelsgewijs aan de gebruikers waren verkocht. Lettende op de topografische gesteldheid heeft men alle reden om met mr. Muller²⁾ aan te nemen, dat beide dijken dagteekenen uit denzelfden tijd als de eerste Schie-dam, dus begin 13e eeuw; de nieuwe, de tweede dam, die waarnaar Schiedam zijn naam draagt, werd gelegd in 1260.

De Bloemersdijk of Blomartsdike begon in het oosten bij de kade, op de kaart van Schieland in 1611 door Balthasar Florisz. gemaakt, als Oudedijk aangeduid, welke kade, met kruising van de Rotte (Paradijslaan-Zwaanshals) iets zuidelijker dan de oudste dam, uit Crooswijk naar den Bergscheweg gelegd was ter bedijking van den polder Blokland. Het was deze kade waarin vermoedelijk de eerste Rottesluis voorkwam³⁾. De Bloemersdijk volgde dan in westelijke richting den tegenwoordigen Bergweg en Walenburgerweg, boog aan het eind van dezen laatsten naar het zuidwesten en sloot daar bij den Bokelsdijk aan. Een verlenging⁴⁾ van den Bloemersdijk in

1) De ambachten van Blomartsdike, van Bokelsdike en van Sconerlo worden genoemd in een lijst van eenige leenen der Grafelijkheid gehouden omstreeks 1282. Zie o.a. Rotterd. Historie-Bl. II blz. 450. Het ambacht van Bokelsdijk wordt ook genoemd in den brief van Floris, 8 Sept. 1281 (bijlage IV, Kroniek en Van Mieris, Groot Charterboek van Holland I blz. 419) als een der ambachten waarvan de ingelanden hun dijkplichten verzaakt hadden.

2) Oudste geschiedenis van Schieland blz. 46.

3) Beschrijving van de beginselen van Rotterdam Br. II blz. 182; G. van Spaan, uitgave 1738 blz. 177.

4) De herinnering aan deze waterkeering (Zijtwinde) werd bewaard in den verbasterden naam van het sedert verdwenen huis Zuidwinde aan den Beukeldijkscherijweg en leeft voort in dien van de naburige Zijdewindestraat. De Zijtwinde bedoeld in bijlage XXVII der Kroniek van Rotterdam was de waterscheiding tusschen Delfland en Schieland; de opmerking van Scheffer en Obreen (Kroniek sub 1322) schijnt dus onjuist.

zuidelijke richting liep waar nu de Coolsche straat is, tot aan de kade (Kruiskade) die met den Hofdijk en de Bloemersdijksche kade, bedoeld in art. 171 Keurboek I van Schieland, de zuidoostelijke begrenzing vormde van de ingedijkte buitengronden, dus van het ambacht Bloemersdijk. Dit ambacht werd, waterstaatkundig, in twee deelen gesplitst in de jaren 1340–48 bij den aanleg van de Schievaart, welke de ringdijken op twee plaatsen sneed; den Bloemersdijk bij de Heul, den Hofdijk bij het slot Weena. Oost- en West Bloemersdijk kregen nu elk een afzonderlijke afwatering; het eerste op de Rotte, het laatste op Cool¹⁾. Te voren loosde geheel Bloemersdijk door de Middewetering op de Rotte ter plaatse waar omstreeks de helft van de 15e eeuw de Blommersdijksche watermolen en in onzen tijd het noordelijk stoomgemaal werden gebouwd; tot in het laatste decennium der 19e eeuw waren ter weerszijden van de Schie, ongeveer in de lijn Proveniersstraat-Teilingerstraat, gedeelten van deze wetering nog aanwezig en op de kaart van Temminck is het geheele beloop ervan duidelijk te volgen.

De Bokelsdijk verliet den Bloemersdijk in westelijke richting, gaande naar een punt dat in 1389 is gevallen in de toen gegraven Delfshavensche Schie, boog daar onder een stompen hoek naar het noordwesten in de richting van het huis Starrenburgh, halfweg Overschie en Schiedam²⁾, om aan te sluiten bij den eersten dam in de Schie.

De Hofdijk³⁾ waarvan hierboven sprake is, met zijn verlenging naar het zuiden, naar de Merwe, was de Rechterrottekade, verbond den ouden dijk uit een plaats welke bekend is als de Koot, met de sloten Weena (station

1) Mr. Muller, Oudste Geschiedenis blz. 13. Zie ook P. de Raadt, Bronnen II blz. 504.

2) J. Lois, Br. II blz. 601.

3) Men mag aannemen dat de Hofdijk ook was de dijk „waar Gizebr. Bokel's Stalhuys op staet” bedoeld in het Bescheid der Commissie ingesteld door Floris V, volgens Prof. Fruin dagteekenend uit 1296, afgedrukt onder No. XV Bijlagen Kroniek van Rotterdam. (Rott. Historiebladen I). – Waar ik in dit opstel deze kroniek aanhaal, heb ik gebruik gemaakt van het ex. aanwezig in het Rotterdamsch Leeskabinet afkomstig uit de nalatenschap van mr. S. Muller Hz., waarin deze tal van correcties aanbracht.

Hofplein) en Bulgersteyn (gymnasium c.a.), volgde den westelijken oever van den meest westelijken arm der Rotte – de Leuve – in een eerder tijdvak niet verder dan de kade van het ambacht van Roode Sant (Binnenweg), die dit ambacht aan de zuidzijde begrenste, doch na de indijking van Cool in 1283 tot aan Cool-hoek (Schotsche kerk), om daar aan te sluiten bij de buitenkade, later rivierdijk, in de richting van Schoonderloo–Schiedam.

Deze westelijke dijk der Leuve vond een steunpunt in de plaat van het Roode Sant, evenals het meer westelijk gelegen Schoonderloo en Nieuw Mathenesse, een *wairt* in de Merwe. In een marginale aantekening bij de M. S. beschrijving van Bulgersteyn zegt N. Zas, vermoedelijk niet zonder eenige fantasie doch stellig met een kern van waarheid: „Het Roode Sant was toen een zomerkade, sijnde uyt rood sant opgehoogt ende met eykeboomen bezettet. Hyer begonnen de visschers aan de kreeck de Leuven hare hutten te bouwen tot een begin van de stad Rotterdam. Dit Roode Sant was de laan van het Slot Bulgersteyn. De Bulgersteynsche laan op het Roosant is aengeteykent in 't Heylig Geestboeck”¹⁾.

De bewering van enkele schrijvers dat in de streek, die sedert meer in het bijzonder het Roode Zand werd genoemd, de bodem veel vaster van samenstelling zou zijn dan in de omgeving, is proefondervindelijk niet bevestigd: voor den bouw van het Warenhuis, het Gymnasium, het Postkantoor en het Stadhuis moesten palen geslagen worden van 14 tot 16 Meter lengte.

Als ik hierboven spreek van rivierarm, gebruik ik eigenlijk een woord van te weidsche beteekenis. De mond der Rotte lag aanvankelijk in de bocht der Merwe ²⁾, ten zuiden van de hierboven uitgestippelde oudste bedijking, een bocht die, zoolang zij niet een normaal beloop had aangenomen, groote neiging toonde om aan te slibben. Er kwam dan ook een tijd dat een aanzienlijke uitgestrektheid alleen bij vloed nog één

1) Vergelijk Br. II blz. 12, blz. 73 en blz. 392. Mr. Muller, Oudste Geschiedenis van Schieland en dr. Moquette, Het slot Bulgersteyn, in Rotterdamsch Jaarboekje 1918.

2) Vergelijk dr. Te Lintum, Tijdschrift K. N. Aardrijkskundig Genootschap deel XXV blz. 212 en volg.

groote watervlakte vertoonde, maar bij eb vielen de platen al droog en het afloopende water, met dat van de Rotte, groef daartusschen enkele kreeken, natuurlijke verlengingen van het oude riviértje. De westelijkste was de Leuve, waarvan de naam tot heden bewaard bleef door de haven, waarin tegen het einde der 16e eeuw de zuidelijke uitloop vergraven werd, terwijl hoogerop naar ik meen als sporen aangemerkt moeten worden de 16 voet diepe Raamsloot¹⁾ en de weteringvakken ten westen van het Haagscheveer, welke duidelijk zichtbaar zijn op het karton bij de kaart van Van Deventer uit 1562.

Het is ook niet onmogelijk, dat deze arm liep ongeveer ter plaatse van het kanaalvak Delftschepoort-Raambrug (Haagscheveer) en dan voor dat deel bij den aanleg van de Schievaart vergraven werd; in elk geval was er een waterloop meer westelijk dan de z.g. Oude Wetering (Verlaatstraat) zooals hieruit blijkt, dat deze laatste in een charter van 25 November 1335²⁾, dus vóór den aanleg der Schievaart, wordt aangeduid als de *middelste Weteringhe*.

Meer oostelijk dan de Leuve, in het midden van de Rotte-delta, liep de tak die later aangeduid wordt als Binnen- of Nieuwe Rotte; zooals Fruin aanneemt op de scheiding van de beide ambachten, waaruit in de eerste helft der 14e eeuw de stad Rotterdam zou voortkomen. Naar het beloop te oordeelen is dit water zooal niet geheel gegraven dan toch genormaliseerd.

En als derde uitloop, de oostelijke begrenzing van de delta vormende, zou ik durven noemen een kreek welke liep ten oosten van Couwenburghseiland (Buiten-Botersloot, nu Gedempte Karnemelkshaven) door het noordelijk einde der tegenwoordige Botersloot tot bij en langs de Heerenstraat noordzijde om, met een paar bochten, tusschen de Goudsche of Oost-Wagenstraat en de Vranckesteeg (Korte Frankensstraat) over te gaan in den waterloop welke later voor dit deel (Achterklooster) binnendijksloot werd en dan bij de scheiding van Cralingen, waar ook de Cralingsche vaart

1) Zie omtrent de oude Raamsloot en omgeving Van Waerschut, Br. II blz. 288.

2) Bronnen IV no. 449.

uitmondde, de rivier te bereiken – dus ten oosten van de groote plaat straks bekend als het Oost-Nieuwland, welke hier op het smalst was.

Tot toelichting van mijn meening het volgende:

Van de Heerenstraat spreekt Van Waerschut (Bronnen II blz. 284) als „eerst een sloot wezende, die in de Botersloot uitwaterde”; de parcellering aan de noordzijde van de Heerenstraat en het daar overgebleven water, zooals de plattegrond van Temminck (1839) een en ander nog aangeeft, laat met vrij groote zekerheid het beloop van deze „sloot” gissen. Maar voor mijn stelling is van meer belang wat P. de Raadt (Br. II blz. 500, noot) en, vermoedelijk hem naschrijvende, Rotshouck (Br. II blz. 526) zeggen: „Dees tijdt (omstreeks 1588) was de Heerenstraet noch een sloot die in de *Kipstraet* quam”.

En nu is het merkwaardige dat het water van de binnendijksloot oostelijk van dit punt (nu Kipstraat en Achterklooster ten *oosten* van de Korte Frankenstraat) in tal van authentieke bescheiden als Rotte wordt aangeduid ¹⁾, terwijl het westelijk deel van de binnendijksloot, hoewel uitlopende in den middelsten Rottetak, voor zoover ik althans heb kunnen vinden, nergens voorkomt als „Rotte”, wèl als de „Wateringhe” ²⁾. Daaruit mag men dus afleiden, dat deze

1) Zie o.a. Br. IV no. 1209. Rentebrief van 31 October 1391 betreffende een huis in het Oestvierendel binnendijks strekkende van de halve straat (Oosteinde-Hoogstraat) tot achter in de „Wateringhe”. Tegenover dit perceel lag een erf dat uitkwam aan de haven, waardoor de ligging eenigermate bepaald wordt. – Br. IV no. 1743 Rentebrief van 1 Oct. 1408 betreffende een huis in het Oestvierendel binnendijks strekkende voor van de halve straat noordwaarts tot in de Rotte. – Giften van 14 Mei 1578 betreffende perceelen van 't verbrande clooster, waarin evenals op de kaart van den landmeter Simon Dammasz. (Gemeente-Archief) dit deel der binnendijksloot wordt aangeduid als de Rotte. – Gift van 30 November 1580 betreffende drie erven in het Oestvierendel achter *tsiecke Gasthuys* strekkende voor uit de Rottesloot tot achter aan het erf van Vranck Vranckensz. en verder tot de vestsloot toe. – Bijlsma, Rott. Jaarb. 1914 blz. 65, omschrijft de boerderij van Claes Vranckensz., gelegen aan de Kipstraat *even* ten westen der Goudsche Wagenstraat, als strekkende uit de Rotte tot achter in de (vest)sloot.

2) Br. IV no. 987 Rentebrief 27 Juni 1375 betreffende huis in de Kipstraat strekkende „van de Wateringhe”. – Br. IV no. 1182 Rente-

Rotte niet was een oostelijke ombuiging van wat later werd genoemd Binnenrotte, doch een geheel andere tak, waarvan het beloop nog vrij duidelijk te volgen is op het karton uit den atlas Van Deventer. Het daarop voorkomende water ten westen van de Oost-Wagenstraat (Goudsche Wagenstraat) is de Wael, welke genoemd wordt in een charter van 1366¹⁾ betreffende een huis en erve strekkende van de halve straat tot achterwaarts in de Wael, waaraan de herinnering nog bewaard wordt in de steeg, die (nu Schoutensteeg) vroeger Walesteeg heette, evenals de nog bestaande steeg van dien naam ongeveer in het verlengde ervan. Deze naam wekt de gedachte aan een doorbraak op dit punt, en dan van de oorspronkelijke bekading van Rubroek, waarmee volkomen klopt de mededeeling van Van Waerschut, dat de omgeving der Oost-Wagenstraat in 1584 nog grotendeels moeras was, in het bijzonder aan de westzijde, waar eerst krachtens Vroedschapsresolutie van 10 October 1575 door de stad een perceel werd gereserveerd voor den aanleg van een dwarsstraat (Breedstraat). De parcellering van de Schoutensteeg (ex Walesteeg) zooals de kaart van Temminck die te zien geeft, scheidt een sterk vermoeden dat deze steeg is aangelegd op het terrein van de gedempte Wael.

Te oordeelen naar de parcellering aan de oostzijde van de straat die, na demping van dit deel van den oostelijken Rotte-uitloop, Stinksloot of Nieuwe Vogelenzang heette, liep daar eertijds het water met een bocht achter de perceelen aan de noordzijde van den Vogelenzang in oostelijke richting en nam dan verder het beloop van de noordelijke rooiing der latere Breedstraat, om bij de Oost-Wagenstraat af te buigen naar het zuiden.

De kade welke bij de latere indijking van het ambacht van Rubroek dit langs den linkeroever van de Rotte beveiligde, dus van jonger formatie was dan de Rechter Rotte-brief van 10 Aug. 1390 betreffende huis en erve, twee roeden breed, in de Kipstraat, strekkende uit de Wateringhe noordwaarts op tot aan Quakernaec. — Schepenbrief van 3 Mei 1606 betreffende perceelen in de Kipstraat belend door de Vranckesteghe aan de Oostzijde, strekkende voor uit de Kipsloot.

1) Br. IV no. 890.

kade (de Hofdijk¹), zal bovenbedoelden oostelijken tak gevolgd hebben, om in het zuid-oosten aan te sluiten bij de westelijke kade van de Cralingervaart.

De kade, die later de delta der Rotte afsloot, de kade welke strekte van den dijk op de scheiding van Cralingen, in het oosten, tot den dijk ten oosten van Bulgersteyn, in het westen, was de dam waaraan de opkomende plaats nu inderdaad haar naam ontleende, de dam die de zuidelijke begrenzing vormde van de ambachten van Gijsbrecht Bokel en van Ogier Gilleszoon van Voorscoten, voor zooveel betreft het eigenlijke ambacht van Rotterdam.

Wanneer deze dam *in eersten aanleg* tot stand kwam, valt niet met juistheid te zeggen. De Raadt²) en vermoedelijk op zijn gezag Van Heussen³) vermelden dat in 1255 gelegd werd de zeedijk van het slot Honingen af tot Schiedam toe, wat wel aannemelijk is omdat dit werk moest voorafgaan aan de nieuwe afdamming van de Schie, welke gesteld wordt op 1260. Zeer waarschijnlijk is zoowel het een als het ander te danken aan Vrouw Aleid, zuster van Graaf Willem II⁴), maar het is vrij zeker dat de oorspronkelijke bekading van nog vroeger dagteekent.

In elk geval worden in het hiervoor aangehaald Register van eenige leenen der Grafelijkheid tusschen 1280 en 1282, de ambachten van Rubroek en van Bokel zóó omschreven dat aan het bestaan van eenige bedijking aan de Merwezijde op dat tijdstip m.i. niet getwijfeld kan worden; had deze ontbroken dan waren deze leenen niet anders geweest dan uiterdijk. En in de leenregisters der Abdij van St. Paulus

1) Volgens mr. Muller in zijn Oudste geschiedenis van Schieland strekte Rubroek waterstaatkundig zich uit tot aan den Hofdijk, dus *over* de Rotte, in het midden waarvan echter de staatkundige grens liep. Zie o.a. charter 17 Dec. 1417 Br. IV. no. 1978, waaruit blijkt dat Blommersdijk althans staatkundig tot in de Rotte liep. Al moge het eerste administratief inderdaad zoo geweest zijn, *feitelijk* kan de Hofdijk niet gevormd hebben de dijk die Rubroek afsloot, omdat nabij Weena of iets noordelijker nooit een dam in de Rotte lag.

2) Bronnen II blz. 504. Aanteekeningen P. de Raadt van omstreeks 1664.

3) H. van Heussen, Kerkelijke oudheden III 1726 blz. 623.

4) Zie Bescheid 1296. Vergelijk dr. Te Lintum in Rotterdam in den loop der eeuwen.

vindt men op het jaar 1270 reeds tienden vermeld van het Nieuwe land van Cralingen, dat is het aan Rubroek grenzende land tusschen Honingen en de Cralingschevaart.

II. DE AMBACHTEN

Bij een nadere beschouwing van de ambachten, die voor de topografische kennis van Rotterdam belang hebben, zij voorop gesteld dat deze ambachten gelijktijdig waren en politieke en waterstaatkundige eenheden, waarvan echter de grenzen elkaar, zooals hierboven reeds bleek, niet altijd dekten. En hoewel de staatkundige positie ons niet onverschillig kan zijn, is het hier toch voornamelijk te doen om de waterstaatkundige gesteldheid, die, behoudens enkele wijzigingen, een meer permanent karakter toont dan de politieke.

Ten zuiden van de oudste bedijking lagen in het oosten de buitengronden van het ambacht van Cralingen met het slot Honingen, volgens Van der Sluys in 1233 gebouwd door Hugo van Cralingen, volgens Craandijk¹⁾ vóór 1260 door Ogier van Wateringen; het lag zooals beiden vaststellen buitendijks en kwam naar Lois zegt, eerst binnendijks in 1282 „als de dijken van den Cortenoord tot door Rotterdam wederom wel opgedijkt wierden”²⁾.

Dit alles onder het noodige voorbehoud aanvaardende, mag men aannemen dat ook hier in de eerste helft van de 13e eeuw nog alleen een zomerkade gevonden werd, want de oude kern van het ambacht van Cralingen, met het dorp, lag ten noorden van den ouden dijk, van 's-Gravenweg³⁾ en waterde rechtstreeks op de Merwe uit; naar het mij wil voorkomen aan de westzijde, op de plaats waar, vermoedelijk bij indijking van de buitengronden, de Cralingsche vaart gegraven werd, dat is op de scheiding van Cralingen en Rubroek. Eerst in de 16e eeuw kreeg het ambacht van Cralingen uitwatering op de Rotte, zoodat het aanvankelijk dan

1) Rott. Hist. bladen II blz. 564.

2) Vergelijk het Charter van Floris V d.d. 8 Sept. 1281 betreffende het herstel der waterkeeringen, als bijlage nr. IV overgenomen achter de Kroniek van Rotterdam.

3) Zie o.a. A. van Lommel S. J., Bijdrage tot de geschiedenis der gemeente Kralingen.

ook niet bijdroeg in de onderhoudskosten van den zeedijk tusschen Cralingen en Schiedam ¹⁾).

Het ambacht van Rubroek – of, zooals het ook wordt aangeduid, het ambacht van Voorschoten – strekte evenals het ten westen daaraan grenzende ambacht van Bokel zuidwaarts, d.i. naar de rivierzijde, niet verder dan den vloeddijk; blijkens een uitspraak van 1296 ²⁾) behoorde hetgeen daarbuiten lag, de „uterdiic”, aan den Graaf en was dit daarom 's-Graven Nieuwland geheeten. Deze uiterdijk was trouwens hier niet, zooals veelal voorkwam, buitengrond vast aan het dijklichaam, want nagenoeg onmiddellijk langs den dijk liep de smalle doch diepe kreek der Merwe die de opkomende plaats als haven ging dienen (Steiger-Groenedaal). De uterdiic was de uitgestrekte plaat, de wairt, ten zuiden van die kreek en voorzoover deze plaat strekte langs het ambacht der Bokels, het zoogenaamde West-Nieuwland, moet daarop toen reeds in wording geweest zijn het bescheiden begin der havenstad. Dit deel is blijkbaar al spoedig door den Graaf aan de Bokels in leen gegeven, althans met zekerheid weten wij dat Dirck, de zoon van Gysbrecht Bokel, dit in leen hield ³⁾).

x Floris
II

Naast dit westelijk Nieuwland zijn de twee evengenoemde ambachten Bokel en Rubroek, in het bijzonder de deelen daarvan die het ambacht van Rotterdam vormden, voor onze topografische kennis wel van het meeste belang, want zij drieën omvatten het gebied, waarop zich ontwikkeld heeft de *oude* stad, die toen – aardig bewijs van het betrekkelijke aller dingen – in het noorden de Nieupoirte ⁴⁾, de

1) De drie hoofdregels van het polderrecht waren van oudsher: dien 't water deert, die 't water keert; die medeweteren wil moet medegelden; die bekostigt die beheert.

2) Bescheid 1296 Bijlage no. XV kroniek.

3) In den brief van 27 Juli 1327 (Bijlagen Kroniek nr. XXXIX), waarbij Graaf Willem III aan Dirk Bokel, die geen zoons had, toestaat dat „al dat leengoed dat hi van ons houdende is” bij Bokels overlijden zal overgaan op zijn oudste dochter, wordt uitdrukkelijk van deze gunst uitgezonderd het ambacht van Rotterdam „ende al 't goed dat hi van ons houd ende binnen den ambacht van Rotterdamme voirsch. gheleghen es, ende de *Waert voir Rotterdamme*”.

4) Zulk een nieu poirte vond men ook wel bij andere plaatsen. Zie o.a. Culemborg, Atlas Jacob van Deventer.

nieuwe stad, heette. Dit in tegenstelling met de oudere nederzetting, die ik beschouw te zijn niet het legendarisch gehucht aan de Rotte bij Crooswijk, maar de wijk in het zuidwesten bij de Merwe, ten oosten van Bulgersteyn. Daar zou ik ook willen zoeken de „uterwiic” waarvan spreekt het handvest van Jan I, van mid Maerte 1299, dat aan de lieden van Rotterdamme, dus van de bewoners van den nieuwen dam, dezelfde vrijheid geeft als reeds eerder gegeven aan de poorters „utter uterwiic”, de bewoners van de westelijke plaat, het West-Nieuwland. Dit nieuwland met den dam ertegenover aan de andere zijde van de haven vormen ontegenzegglijk de plaats van de oudste vestiging¹⁾, een vestiging zeker niet zonder beteekenis, zooals blijkt uit het andere handvest van mid Maerte 1299, waarin Graaf Jan aan alle tollenaars in zijn land beveelt die van Rotterdam voor altijd vrij te laten van betaling van tollén. Dit toch duidt op zekere belangrijkheid van handelsverkeer, want boeren en visschers reisden destijds gewoonlijk niet zoo ver van huis en ik ben geneigd aan te nemen dat toen wel reeds van hieruit de vrachtvaart beoefend werd die in de volgende eeuw tot grooter ontwikkeling kwam²⁾.

1) Zoo ook dr. Te Lintum in Rotterdam in den loop der eeuwen blz. 35. Scheffer en Obreen (Kroniek van Rotterdam blz. 27) en ook Van Reyn zoeken daarentegen deze Uterwiic in de buurt van Crooswijk.

Het charter van 1299 is helaas niet meer aanwezig, zelfs niet het vidimus dat Dirck parochiepaap van Rotterdam later ervan uitgaf; de tekst komt het eerst voor in de M. S. Handschrift cronyck van M. van der Houve, die in margine aanteekeent „naer schryven van Dirck Pape” (Zie ook Van Mieris I blz. 592). Prof. Fruin, die aanvankelijk de echtheid van het charter ontkende, kwam daarop terug toen gebleken was dat er in 1306 inderdaad zekere Dirck paap van de parochie Rotterdam was geweest. Hij wil echter lezen Poorters *utter Wyck* d.i. Beverwijk, al kan dit taalkundig moeilijk door den beugel en al geeft hij toe dat het poortrecht van Rotterdam niet de minste overeenkomst verraadt met dat van Beverwijk.

Hoe dit zij, het privilege van Jan I, gegeven in zijn kortstondige, onrustige regeering, heeft wel in geen geval blijvende stadrechten aan eenig deel van Rotterdam verleend, maar levert niettemin het bewijs dat reeds in de tweede helft van de 13e eeuw de opkomende plaats aan de Merwe, evenals het naburige Scoenrelo, méér was dan louter een verzameling van visschershutten.

2) Bijlagen Kroniek blz. 208. In 1393 kregen poorters van Rotterdam van den Graaf het recht personen en goederen van Wismar en

Het ambacht, waarin volgens de lijst uit 1280–1282 Ghisebrecht Bokel gezegd werd te wonen, strekte zich uit van der uterste sole van Blomartsdike (d.w.z. het ambacht) tussen die halve Rotte ende dat ambacht van Sconerlo, wtgaende op die Merwede. Daaronder waren dus mede begrepen de landen van Coele (Cool) en het ambacht van Roode Sant, in welk laatste het huis Bulgersteyn lag, vrij zeker hetzelfde huis dat in een charter van 21 September 1298 wordt aangeduid als het huis dat Ghisebrecht Bokel's was¹⁾, al is daarvoor ook wel gehouden het huis Weena, toen mede een leen der Bokels, doch in Blomartsdike gelegen.

Het ambacht van Schoonderloo, de westelijke buurman, omvatte op het einde van de 13e eeuw de ingedijkte buitengronden ten zuiden van Bokelsdijk. Aanvankelijk was het, evenals het meer westelijk gelegen Nieuw Mathenesse, een bedijkte plaat, waarop het parochiedorp Scoenreloo lag, aan dit stuk van de Merwe zeker een van de oudste plaatsen: in een charter van 1249 wordt het genoemd met Pernesse (Pernis) en Mathenesse²⁾, omstreeks 1270 is het bij de parochies die tienden oprachten ten bate der kruistochten, had toen een vrij groote kerk in den zuidwesthoek (oostzijde Schoonenbergerweg bij den Westzeedijk)³⁾, en in 1285 gaat Floris V er sloop⁴⁾.

In de 13e eeuw was er aan de grens van Schoonderloo een waterloop, de Heydrecht of Hoydrift, welke het water van de aanliggende gronden afvoerde naar de rivier, ter hoogte van het latere Delfshaven en die wel van eenige beteekenis moet geweest zijn, want nog in de eerste helft der 14e eeuw werd de visscherij daarin vanwege de Grafelijkheid ver-Rostok aan te houden omdat burgers van deze plaatsen hun geladen schepen hadden afgenomen, waardoor zij schaden leden van 200 en 150 pond.

1) Bijlage Kroniek van Rotterdam nr. XII. Prof. Fruin ziet hierin het slot Weena. Mr. Muller (Oudste Gesch. blz. 36) en met hem dr. Moquette (Rott. Jaarboekje 1918 blz. 68) (m.i. terecht) Bulgersteyn.

2) Van den Bergh, Oorkondenboek I blz. 268 nr. 501.

3) Kroniek van het Hist. Genootschap XIII blz. 173 en dr. E. Wiersum in Rotterdamsch Jaarboekje 1919 blz. 60.

4) Oudste rekeningen van Dordrecht, Werken Hist. Genootschap, nieuwe Serie no. 2 blz. 48. Zie ook Fruin R. Jaarboekje II blz. 24 en 25.

pacht¹⁾). Vermoedelijk is dit watertje voor een deel vergraven bij den aanleg van de Delftsche Schievaart in 1389²⁾, doch de naam Hoydrift bleef tot in de 19e eeuw verbonden aan zekere kampen land tusschen de Delfshavensche Schie en het zuidwaarts afbuigend einde van den Coolscheweg, eens de noordelijke kade van Schoonderloo³⁾, welk land in de 17e eeuw nog domein en dus naar alle waarschijnlijkheid gelegen was op de plaats waar de Heydrecht eertijds liep. Blijkbaar vormde deze tegen het einde van de 13e eeuw in het westen en noordwesten de grens van Schoonderloo, aan welks zuid- en westzijde (Westzeedijk, Achterhaven) de zeedijk liep. Bij het Bescheid van 1296 was de uiterdijk toegekend aan Schoonderloo, toen het ambacht van Niclais van Putte, terwijl bij datzelfde stuk het land aan gene zijde van de Heydrecht – het nieuwland ten oosten van Matenese, blijkens het charter van 1389 dat den aanleg van de Delfshavensche Schie toestond, toen aangewezen als het grondvlak voor de buitenhaven van Delft – werd opgedragen aan den Graaf⁴⁾. Dit laatste was volkomen in den haak, want de Grafelijkheid had reeds het aangrenzende land aan het westeinde van Bokelsdijk, tusschen Heer Gillis ambacht en Schoonderloo, waarop oudtijds de Matenese's woonden doch dat bij de herdijking omstreeks 1282 was buitengedijkt en dus aan den Graaf vervallen⁵⁾, en evenzoo

1) Hist. Gen. Rekeningen van Holland I blz. 211 en II blz. 29 (1343).

2) Boxhorn fo. 149 Charter Albrecht van Beieren 1389. De richting wordt daarin aldus omschreven: . . . de Schie langhes voorbij den Dorp ter Ouder Schie ende Oostwert van eenre Hof-Stadt die men hiet Sterrenburch ende tusschen Ouderschie ende Sterrenburch soo sullen onse goede luiden van Delff graven door den dyck van de Schievaart, ende van daer sullen sy graven tot aan den ouden Maesdyck, opten Oosthouck van Mathenesserdyck, daer het oorboorlickste ghegraven es, ende dan sullen sy graven buiten dyck tusschen Nieuwe Lande ende Scoenreloo tot in den Masen. Voort sullen sy maecken buitendyck een spoye ende in den ouden Maesdyck een goede sluse . . .

3) Zie o.a. het charter van 19 Juni 1401, no. 1499 van Br. IV.

4) „In 't Ambacht van Bokels Florens (Matenese) so palen wi den Grave toe van den hoirn(hoek) daer de oude diic (dijk van Matenese) aene gaet an Claes Ambacht van Putte totte halver Heydrecht, an Claes Amb. van Putte den Uterdiic”.

5) Lijst van Leenen omstreeks 1282. An 't Westende van Bokels diic leghet een lant dat die van Rotte hebben utgheslaghen dat leghet

de aangrenzende buitendijksche gronden in het ambacht van Matenesse. Deze laatste gronden werden eerst in 1348, krachtens verlof van Willem van Beyeren, door Daniel van Matenesse opnieuw bedijkt ¹⁾); een oom van dezen, de stamvader van het geslacht Spangen, had omstreeks 1310 binnendijks het omvangrijke slot Spangen gebouwd, het machtigste in verren omtrek, met vijf torens en een kapel.

Ten noorden van Schoonderloo, aan de zuidgrens van het ambacht van Bokelsdijk, langs den dijk door heer Gijsbrecht Bokel aangelegd tot indijking van zijn ambacht ²⁾), welke aansloot bij den ouden dijk van Matenesse, liep tot aan het einde van de 19e eeuw de Middelwetering ³⁾); deze, en meer nog het ten zuiden daarvan gelegen Middelland, hebben een belangrijke rol gespeeld bij een vroegere bedijking van Schoonderloo ten tijde van Floris V.

De man, die met verlof van den Graaf de inpoldering van het uitland ondernam, zekere Clays de Vriese, een „knaep van Scoenreloo gheboren”, was een tijdgenoot van Florens Bokel en diens broeder heer Ghisebrecht ⁴⁾). Hij dacht den dijk, welke hij opwierp aan de westzijde van Schoonderloo – naar ik meen te mogen aannemen ten westen van de plaats waar later Delfshaven ontstond ⁵⁾ – in het noorden te doen

tusschen 't Ambacht van Sconerloo ende haeren Gillis ambacht utgaende op die Merwede; een nadere plaatsbepaling van deze „inlaghe” vindt men in het Charter van 19 Juni 1326 Br. IV no. 345 en dat van 22 Feb. 1347 Br. IV no. 569.

1) Zie de bewijsstukken bij De Geer, alsvoren, blz. 106 en Br. IV nos. 583, 584.

2) De plaats van dezen ouden dijk vond men in 1926 nog fragmentarisch terug in de bult, welke na gedeeltelijke verzakking het weglichaam van 's-Gravendijkwal vertoonde tusschen de huisnummers 13 westzijde en 26 oostzijde.

3) Van Mieris (deel IV blz. 149 a^o. 1410) Delft verkrijgt voor het maken van een nieuw verlaat o.a. een „banwateringe toebehoorende dat Ambacht van Scoenreloo geheeten de Middelwatering”. Dit is dus het zuidelijk naar de rivier afbuigend gedeelte der middelwatering, die ik vermoed ten deele identiek te zijn met wat eertijds de Heydrecht heette.

4) Fruin's Verspreide Geschriften VI, noot op blz. 60. Heer Gijsbrecht Bokel komt in 1285 voor met zijn zoon Gijsbrecht, toen dus reeds volwassen, onder de borgen van de Heeren van Amstel.

5) Zie de kaart van Schieland door Balthasar Florisz. De nieuwe

aansluiten bij den bovenbesproken dijk dien in een eerder stadium Heer Ghisebrecht gelegd had aan de zuidzijde van zijn ambacht (Middellandstraat—Vierambachtstraat¹). Maar deze, die als ambachtsheer van Bokelsdijk, waar de perceelen binnendijks met de korte zijde aan den dijk paalden, daarom vermoedelijk toen reeds aanspraken kon doen gelden op den uiterdijk tusschen zijn ambacht en dat van de ingedijkte plaat Schoonderloo, verzette zich tegen het voornemen van Clays de Vriese, *verbood* hem „te diken an sinen dijc” en zoo was deze wel genoodzaakt zijn project belangrijk in te krimpen en op zijn eigen grond een eigen dijk aan te leggen (Coolscheweg, later Oude Binnenweg, nu ten deele Schietbaanstraat), waarvan het gedeelte west-oost evenwijdig liep aan den bestaande van Ghisebrecht²). Daartusschen bleef een stuk grond liggen dat daarom het Middelland werd geheeten en in de lijst van leenen uit den tijd van Floris V vermeld staat als omstreeks 1282 in leen gehouden door de kinderen van Florens, Heer Ghisebrecht's broeder.

De zoon van Clays de Vriese, Jan van Scoenreloo, wien deze moeilijk te verdedigen bedijking te duur in onderhoud zal gekomen zijn, wendde zich in 1280 opnieuw tot Bokel, onder bereidverklaring het ingedijkte Middelland van hem in leen te nemen.

Dit aanbod werd aangenomen en, blijkbaar als tegenprestatie, zou Jan trouwen met Heer Ghisebrecht's nicht, Florens dochter Badeloge en dan weder terugontvangen het goed dat hij ter leen hield. Het lijkt echter wel of deze transactie er eene van betrekkelijk korte vreugd is geweest,

Maasdijk (Havenstraat) was nog niet gelegd, kwam eerst tot stand bij den aanleg der nieuwe (Achter-)haven in 1410.

1) De vier ambachten waren in 1422: 's-Gravenambacht, Dircx ambacht van der Leck, Jacob Buekels ambacht en Scoenreloo ambacht. (Br. IV no. 2131).

2) Dat echter toen ook buiten bedijking zou zijn gebleven de grond ten westen van den Schoonderlooscheweg (nu Schoonenbergerweg) zooals mr. Muller meent, acht ik, lettende op de verkaveling der perceelen op de oudste kadastrale kaart, niet waarschijnlijk. Het onbedijkte Middellant strekte zich m. i. in zuidelijke richting niet verder uit dan den Coolscheweg en de westelijke verlenging daarvan.

want reeds in 1296 is het ambacht van Schoonderloo een leen van Clays of Niclais van Putte ¹⁾).

Van het ambacht van Vorschoten of Rubroek, dat dan de oostelijke begrenzing vormde van Bokel's ambacht van Rotterdam, treedt tegen het einde der 13e eeuw nog als ambachtsheer op Ogier van Vorschoten, maar niet lang daarna, en in elk geval vóór 1315, was het reeds vervallen aan de Grafelijkheid ²⁾); sedert wordt het dan ook aangeduid als 's-Graven Ambacht, aan welks inwoners bij handvest van 25 Juli 1328 zekere vrijheden werden verleend. Het omvatte staatkundig het ambacht van Rubroek en van Rotterdam ter halver Rotte.

Maar wèlke Rotte?

Als later sprake is van tienden in Rubroek *bewesten de Rotte*, kan dáármède bezwaarlijk bedoeld zijn de Midden-Rotte omdat dan in het gedrang zou komen het ambacht van Bokel met zijn *nieu poirte* en haar hoofdweg (Oppert), op ter nauwernood 20 Meter afstand van dien middelsten Rotte-uitloop.

Rubroek bewesten de Rotte kan geweest zijn, zooals mr. Muller ³⁾ aanneemt, het vlietland tusschen Hofdijk en Rotte, maar ook de streek ten oosten van de Nieu poirte en ten westen van den meest oostelijken Rotte-tak, dus de streek waarin gevonden worden de Wetering „van 's-Gravenwege uitgegeven”, het huis „op de scheiding” de hofstede van Pijl ten dienste van den Graaf in 1315 ⁴⁾, het 's Gravenland, 's Gravenstraat, 's Gravensteeg op het Oosteinde (1340),

1) De geschiedenis van het Middellant komt voor in het Cartularium van Egmond van 1358 (Alg. Rijks-Archief) waaruit het is overgenomen door K. van Alkemade. M. S. Beschrijving van Schieland (Gemeente-Archief). In hoever dit een volkomen betrouwbaar relaas geeft, van gebeurtenissen welke een eeuw vroeger plaats vonden, moet hier buiten bespreking blijven.

2) Volgens mr. Muller Oudste Geschiedenis blz. 32 reeds in 1299, echter op grond van het spoedig weer ingetrokken handvest van dat jaar. Vergelijk dr. Te Lintum Rotterdam in den loop der eeuwen.

3) Mr. Muller Oudste geschiedenis blz. 26. Deze meent dat Rubroek waterstaatkundig over de Rotte strekte tot aan den Hofdijk.

4) Stond deze aan het noordeinde van de Lombardstraat? Zie o.a. Br. IV nos. 239 en 998.

de streek aangeduid als het ambacht van Rotterdam ter halver Rotte uit het register van 1282, waarmede dan echter zeker is bedoeld de middeltak, de Nieuwe of Binnenrotte.

Toch blijft er in de toenmalige waterstaatkundige en politieke gesteldheid van het wordende Rotterdam veel dat nog vergeefs om verklaring vraagt. En als een bij uitstek deskundige als prof. Fruin¹⁾ voor zijn onbetwistbaar juiste stelling, dat de staatkundige grens der beide helften in het midden der Binnenrotte liep, tot bewijs aanvoert dat in de Verclaringe uit 1334²⁾ het riet beooster Rotte gesteld wordt tegenover het riet in 's Heeren Dirk ambacht, dan geloof ik dat dit argument de moeilijkheden nog vermeerdert. Want het verband waarin deze passage voorkomt en de omstandigheid, dat in 1334 ten westen van de Binnenrotte geen plaats meer was voor riet in een hoeveelheid van eenige beteekenis, doen mij *dit* riet, evenals het riet „bewesten Rotte jehens dat nieuland”, *buitendijks* zoeken en de hier bedoelde Rotte zou dan moeten zijn haar verlenging, de haven. Immers, aan het West-Nieuland groeide het riet nog welig – de rivierkade (Visschersdijk) heette zelfs de Rietdyck. Maar *dit* Nieuwland was in leen bij Dirk Bokel. Wel verpachtte in 1334 de *Grafelijkheid* dit riet, maar waarschijnlijk was dit na den dood van Bokel, welken Fruin³⁾ stelt te hebben plaats gehad in de 2e helft van 1334 of in de eerste maanden van 1335.

De mogelijkheid bestaat echter dat het Nieuland uit de Verclaringe van 1334 het oostelijk Nieuwland is, dat inderdaad reeds in 1315 onverkort behoorde aan den Graaf. In de Verclaringe toch wordt op twee plaatsen gehandeld over „dat” Nieuland: eerst over het riet bewesten Rotte *jehens dat Nieuland* en daarna over het Nieuland zelf, zonder eenige nadere onderscheiding. En gelet op den plaatselijken toestand van het West-Nieuwland in dien tijd, afgezien zelfs van de omstandigheid of dit toen ter vrije beschikking van den Graaf stond, acht ik de waarschijnlijkheid groot dat hier wordt bedoeld het oostelijk Nieuland, dat in 1334 nauwe-

1) Rott. Historiebladen II blz. 464.

2) Kroniek van Rotterdam bijlage L.I.

3) Rott. Historiebladen II blz. 465.

lijks bedijkt was en waarop toen nog slechts spaarzaam bebouwing voorkwam.¹⁾ Dan zou echter de Rotte waarvan *hier* sprake is, de oostelijke tak zijn. En deze tak is m.i. óók de Rotte uit het handvest van 1340, waarvan de plaatsbepaling tot dusver nagenoeg in het duister ligt. Fruin²⁾ meende er eerst te komen door het verzetten van een komma, maar ik geloof niet, dat de daarmede verkregen uitkomst hem nog volkomen bevredigd zal hebben, nadat hij zijn aanvankelijk oordeel omtrent den ouderdom van Rotterdam herzien had (blz. 466). Neemt men nu aan dat de Rotte, waarvan in dit handvest sprake is, de oostelijke uitloop was, dan wordt de situatie, hoewel niet wiskundig bewijsbaar, dan toch begrijpelijk.

Het nieuw gebied der *vrijheid* van de stad *begint* dan waar het ambacht van Cralingen *eindigt*, strekt zich westwaarts uit zoover het ambacht van Rotterdam gaat, ook noordwaarts zoover, d.i. van de Merwe tot Weena; loopt uit dit noordelijkste punt af naar de Vaart, d.w.z. de vaart van Cralingen waar immers ook het uitgangspunt was, gaat dan over de Rotte (die oostelijke Rotte) „dwars aen” het ambacht van Cralingen (het punt waar de oostelijke Rotte en de Vaart op de scheiding van Cralingen in de Merwe liepen) en strekt buiten den dijk 50 Roeden de rivier in „overdwars aan onsen nieuwen landt ende dat daerbinnen.”

Zoo geïnterpreteerd geeft het handvest van 1340 de aanduiding van de noordelijke en de oostelijke grens der stad,

1) Verclaringe 1334. – „Dat Nieulant heeft ghehuerd Jan Govertszoen te X jaren daer die jaer van XXXIIII teerste jaer of is, in deser manieren hi zal al die bruucware hebben binnensdyx van dat mijn here toebehoert ende hi zelt zelve bediken na zire oirbaer op zijns zelves cost ende hi zal zinen rechten tienden gheven denghenen die hi van rechte toe behoerd”.

2) De paragraaf uit het grafelijk handvest van 7 Juni 1340, welke bedoelt de omtrek van het nieuwe stedelijk gebied vast te leggen, luidt aldus: „Van Gilles Ambacht van Kralingen, streckende Westwaarts, alsoo verre als onse Ambacht gaet (F.¹) noortwaarts, (F.²) afloopende aen die vaert, streckende over die Rotte dwers aen Gilles Ambacht voirn; van den dijk uytgemeten vijftich gaerden ten diepenwaerts overdwars aen onsen nieuwen landt ende dat daerbinnen”.

Fruin verplaatste de komma van F2 naar F1. (R.H. bl. II 87 en 466).

zooals die nog gevonden werd vóór de intrekking na den Jonkerfransenoorlog¹⁾). De omvang en de aard der uitbreiding van 1340 worden m.i. volkomen juist weergegeven door Lois²⁾ als hij zegt:

Graaf Willem geeft privilege tot vergrooting van de jurisdictie dezer stad en geeft aan deze Rubroek met het land buiten den Dijk aan 't Oosteinde.

III. DE UITWATERING DER AMBACHTEN

De omstandigheid dat in een tijd, toen de watermolen hier nog geen toepassing vond³⁾, de ambachten groot belang hadden bij een eigen, zooveel mogelijk rechtstreeksche, uitwatering op de rivier, corresponderende met het voor hun landerijen gewenschte peil, heeft sterk beïnvloed het plan der opkomende stad. Immers voor zoover die uitwateringen daarbinnen vielen, hadden zij alle dezelfde hoofdrichting n.l. noord-zuid, evenals de landwegen die op de rivier aanliepen. En waar deze alle samengedrongen waren in de beperkte ruimte der Rotte-delta, die over den grootsten afstand, d.i. langs den dam, niet veel meer dan een kilometer wijd was, kon het niet anders of daardoor werd een stadsbeeld verkregen waarin de aangeduide richting overheerschte.

Dat de hoofdstraten alle in dezelfde richting gaan, is trouwens een verschijnsel dat men in de middeleeuwsche stad veelvuldig kan waarnemen; de dwarsstraat, voor zooveel die niet was een in het stadsplan opgenomen landweg, werd verwaarloosd, had ook weinig beteekenis. Want bij de

1) Omstreeks 1489, Br. II blz. 242, 410, 519, Van Reyn blz. 93.

2) Lois, uitgave 1746 blz. 5.

Interpretatie Prof. Fruin, Zie R. Historiebladen II in het artikel Oudste oorkonden betreffende Rotterdam.

3) In Schieland is de oudste wind-watermolen vermoedelijk die van Spangen, welke dagteekent uit 1434. In 1440 vergunden Hoogheemraden aan Bergpolder, Blommersdijk en Blokland een watermolen te zetten, mits die niet maalde dan na Mei, om de andere landen niet te benadeelen (Jhr. Gevers Deynoot in N. Verhandelingen Bataafsch Genootschap X 1850 blz. 63). De Coolsche watermolens worden genoemd in 1471. Te Zierikzee verkocht Margaretha reeds in 1350 den watermolen aan de stad. (Van Mieris II blz. 781).

spaarzame bebouwing en de weinig dichte bewoning waren, zoowel voor het onderling verkeer als bij het blusschen van brand, nog ruim voldoende de smalle paden, welke de evenwijdig loopende hoofdstraten verbonden en van afstand tot afstand werden uitgespaard langs de aan dezen gelegen perceelen, waarvan de onbebouwde achtererven halfweg het pad aan elkander grensden. En zelfs toen die erven langs het pad bebouwd werden, met uit den aard ondiepe en aanvanke-lijk lage huisjes, voldeed de steeg ook nog aan wat van haar verlangd werd. Verkeersstraten waren het niet. Waren deze, evenals zelfs de dijk en de haven, gemeen eigendom van de belenders ieder tot halve breedte, de dwarsstraten behoorden doorgaans uitsluitend aan den aanlegger, die anderen kon beletten er op uit te wegen of eenig recht er op uit te oefenen, zooals b.v. door het hebben van over het pad draaiende vensters ¹⁾.

Met de verkaveling van den grond aan dwarsstraten, zelfs als die méér dan gangen of stegen waren, maakte men weinig omslag ²⁾. Wat oorspronkelijk was de breedte der aanliggende perceelen langs de hoofdstraten, dat bepaalde voortaan de diepte der erven aan de dwarsstraat, zoodat achtergrond in den regel ontbrak en de huizen veelal, zooal geen blinde achtergevels, dan toch slechts z.g. keurlichten in den achterwand hadden, ramen met beperkte licht- en luchtschepping over het aangrenzende terrein van den buurman.

Doch keeren wij terug tot de uitwateringen.

De oudste sluizen waarvan gewag wordt gemaakt, zijn de Bleiswijker en Zevenhuizer sluizen, uitmondende ten oosten van de westelijkste der beide bruggen die in de jaren 1555–1557 vervangen werden door de meer uitgebreide overkluizing welke sedert het Marktveld vormde (Groote Markt). In een rentebrief van 9 April 1331 (Bijlage XLV Kroniek) wordt melding gemaakt van een huis en erve buitendijks *tusschen deze beide sluizen*, die het ten oosten en ten westen met hun vliet belendden ³⁾ en de ligging van de

1) Zie voor Utrecht: Van der Monde I, blz. 74.

2) Vergelijk dr. R. Eberstadt, *Studien über Städtebau* enz. II, blz. 36.

3) Zie ook Bronnen IV no. 988.

Zevenhuizer sluis wordt vrij nauwkeurig bepaald door een rentebrief uit 1375 (Kroniek bijlage no. 106) waarin genoemd wordt een huis en erve in de Kerckstraete an die Westzide streckende van der strate in de Vliet van Zevenhusersluse dat belegghen heeft op die Suytside Coppyn Terminc met huys ende met erf ende op die Noortside dat Kerckhof.

Het water werd naar deze sluizen afgevoerd door een waterloop, de Middelste wetering, (Bronnen IV 449) later ook wel aangeduid met het adjectief „Oude”, of als Slykvaart en zelfs in de 16e eeuw, toen zij haar oorspronkelijke bestemming geheel verloren had, als Stincksloot – een watertje op de plaats, welke na de demping in de 19e eeuw wordt ingenomen door de Verlaatstraat en de Lange Torenstraat. Door sommige schrijvers, op een dwaalspoor gebracht door de kaart van Potter uit 1567¹⁾, is het ten onrechte genoemd de Oude Rotte, maar het is wel zeker, zooals beloop en profiel trouwens uitwijzen, dat men hier te doen heeft met een gegraven kanaal, vermoedelijk ter vervanging van den verslibden en afgedamden westelijken Rotte-uitloop, de Leuve, door welke de ambachten van Bleiswijk en Zevenhuizen eertijds uitwaterden²⁾. Van Reyn stelt dan ook het jaar van ontstaan dier Oude- toen Nieuwe-Wetering gelijk met dat van de opdikking van den Merwedam en van het graven of diepen der binnen-dijksloot n.l. 1281³⁾.

Waarom was nu in – laten we aannemen – 1281 de wetering die het Rottewater ten behoeve der belangrijke ambachten van Bleiswijk en Zevenhuizen op de rivier moest afvoeren juist daar gegraven? Ja, waarom *werd* ze eigenlijk

1) Zoover ik weet is er vóór de 17e eeuw alleen op de kaart van Potter sprake van „Oude Rotte”, maar de vervaardiger had zijn inlichtingen van menschen die, in verband met visscherijrechten, een belang hadden deze wetering te doen doorgaan als een tak der Rotte. Zie ook mr. Muller Oudste geschiedenis blz. 32 en N. Zas Br. II blz. 432.

2) Art. 143 keurboek van Schieland no. 1 duidt er op dat Bleiswijk eenig recht had op de Leuve. Item 's Donredages 15 dage in April Anno (14)23 doe consenteerde die hoge hiemraet van Schieland dat die luyden van Bleyswijc aerde nemen mogen of doen nemen in die Leuven in dat diepe, ende geen aerde te nemen uut die uuterdijken in geenre wijs; dit zel duyren totter hiemraden wederzeggen. Zie ook Van Reyn blz. 97.

3) Van Reyn blz. 59.

gegraven op zoo korten afstand van den middelsten Rotte-uitloop?

Ik geloof niet dat hierop met onbetwistbare juistheid een antwoord is te geven, maar het lijkt mij vrij zeker dat bij de motieven de politiek een krachtig woord heeft meegesproken. Bleiswijk stond onder de Bokel's, Hillegersberg omstreeks 1280 onder de met hen verwante Raephorsten, Zevenhuizen – en later ook Zegwaard – onder de Egmond's, die relaties hadden met de Bokel's. Deze laatste hadden dus een belang om de uitwatering van de Rotte te blijven beheerschen, zooals zij deden toen de westelijke tak, de Leuve, nog functioneerde; en dit was niet mogelijk bij den middelsten tak, de Binnenrotte, die immers staatkundig voor de helft tot een ander ambacht behoorde, tot Rubroek, dat in 1282 in leen behoorde aan Ogier, Heer Gillis-zoon van Vorskoten. Daarbij moesten de sluizen in diep water loozen en dus nog zooveel mogelijk naar het oosten liggen, waar de havenkreek beter afwatering waarborgde dan de ten deele verslibde uitmonding van de Leuve.

Tusschen de wetering en de Binnenrotte bleef dan een ruimte die juist geëigend was voor de half landelijke bebouwing in deze Nieu-poirte; de weg, die deze opkomende buurt van noord naar zuid doorsneed (Oppert) en aan Weena een rechte verbinding gaf met den dijk, was, zooals alle wegen in het oude Rotterdam, gemeen bezit van de belendende eigenaren. Vermoedelijk strekten aanvankelijk alle perceelen van de wetering tot in de Rotte¹⁾, dus over den weg, en wordt de splitsing in perceelen aan west- en oostzijde van dien weg, met halven eigendom van deze, eerst algemeen in een later stadium, als de bebouwing een meer stedelijk karakter gaat aannemen.

Als dan door den dood van Dirk Bokel, in het laatst van 1334 of het begin van 1335, het ambacht van Rotterdam bewesten de Rotte mede aan de Grafelijkheid vervalt en deze stroom dus niet meer tot twee ambachten behoort, wordt blijkbaar deze gelegenheid aangegrepen om den

1) Rentebrief 25 Nov. 1335 (Br. IV no. 449) en Schepenbrief 22 Juli 1350 (Kroniek van Rotterdam blz. 85), waarin sprake is van huizen en erven in de Nieuwe poort strekkende van de wetering in de Rotte.

waterafvoer langs de *middelste* Rotte te heropenen of te verbeteren: dan komt kort na 1345 de kapitale sluis tot stand, naar Margaretha de Keizerinnesluis¹⁾ genoemd, ten oosten van het kerkhof ter plaatse van de Moriaanstraat, 10 voet diep en onderhouden door Hillegersberg voor 5/10, Zevenhuizen voor 4/10 Bloemersdijk voor 1/10²⁾.

Ook deze sluis, waarvan de zware fundamenten weder bloot kwamen bij de verbouwing van het koffiehuis op den zuidhoek van de Hoogstraat en de Moriaanstraat in 1926, was geen schut- maar enkel uitwateringssluis.

Rubroek, 's Graven Ambacht ten oosten van de Rotte, droeg niet bij in het onderhoud, had bij deze uitwatering ook geen belang; het bezat een eigen sluis op het Oosteinde dus oostelijker dan de tegenwoordige Stadhuissteeg. Wáár zou ik niet durven bepalen, maar in een rentebrief van 18 Augustus 1340 is sprake van een huis en erve op het Oosteinde „dair Wout Aertsz die tymmerman nu ter tyt in woent butendyc tusscen Claes Hemens en *gravenstech die gheleghen is an rottersluse*”. Volgens het boekje op naam van wijlen Jacob Kortebrant³⁾ was er op het einde van 't Oosteinde een verlaat met klapbrug, maar van elders wordt dit niet bevestigd. Wel treft men in het kaartboek van Simon Dammasz een project uit 1578 aan, tot het maken van een schutkolk op 't Oosteinde, dat wel is waar nooit is uitgevoerd maar toch de mogelijkheid laat om te veronderstellen dat daar ter plaatse reeds een uitwateringssluis bestond. In elk

1) Uit het charter van 28 Sept. 1356 (Bijlage kroniek LXXXIII) „een sluse die gheheten is die Keyserinne”. In het afschrift van een charter van 13 Nov. 1335 Br. IV 448 wordt wel is waar ook reeds de sluis die het daarin behandelde huis belendt, aangeduid als die „Keyzerinne”, maar deze toevoeging moet van den afschrijver afkomstig zijn. Margaretha was toen nog niet aan de regeering.

2) Lois, Bronnen II blz. 553 waar ten onrechte sprake is van West Bloemersdijk. Blijkens charter van 24 Febr. 1395, Br. IV no. 1318, werd de sluis beheerd door de ambachten van Rotterban, Zevenhuizen en Bloemersdijk. De diepte der keizerinnesluis was in 1850: 2,50 M-R. P.; de dijkkruijn lag toen 3,90 + R.P.

3) Beschrijving der stad Rotterdam blz. 38: „en omtrent daar nu het Gasthuis staat was een verlaat met een valbrug over de Hoogstraat waardoor het binnewater uit de binnevest in de Maas kon uitgelaten worden”.

geval komt op deze kaart van Simon Dammasz de duiker-sluis voor aan het einde van de Kipsloot (Rotte) welke men nog terugvindt op de latere plattegronden, zelfs nog op dien van Munro uit 1797. De oudste keur van Schieland uit 1405 rept echter niet van een sluis op 't Oosteinde, wel van een te Cralingen, terwijl blijkt dat in 1543 de afwatering van Cralingen, althans voor een groot deel, plaats vond in de haven.

De oudst bekende schutsluis in den Rottedam is de Spoeye, de sluis aan het kanaal dat de Merwe met de Schie, dus met het hart van Holland, verbindt en gegraven is krachtens vergunning van Willem van Henegouwen van 9 Juni 1340. Dit was een zeer belangrijke gunst, waarvoor de Graaf zich dan ook 100 Pond deed uitbetalen; maar het scheen een oogenblik wel of dit geld verloren zou zijn en er was een nader decreet noodig van 31 Aug. 1343, waarin de te graven vaart wordt genoemd een zaak van algemeen nut, om de moeilijkheden met de betrokken landeigenaren uit den weg te ruimen.

Van Overschie tot aan den Bloemersdijk kon voor een deel gebruik gemaakt worden van een bestaande wetering of kreek, wat nog uit het beloop der Schievaart is te zien, maar van daar tot in de haven moest een *nieuw* kanaal gegraven worden ¹⁾, al is daarbij vermoedelijk weer ten deele gebruik gemaakt van een bestaande wetering. Dit laatste hebben ook Scheffer en Obreen gemeend, echter op grond van een schepenbrief dien zij dateeren van 3 Januari 1336, waaruit zij concludeerden dat de daarin genoemde „waterighe” niet anders kon zijn dan de latere Delfschevaart ²⁾; maar die datum is foutief en moet luiden 22 Februari 1386 ³⁾. En Lois heeft wel de „Vaert” geïdentificeerd met een uitloop van de Rotte, maar de contracten van 25 Mei 1348 ⁴⁾ tusschen Rotterdam en de ambachten van Broeke Berghpolder en West-Bloemertsdike over de uitwatering van deze ambachten door de spuisluis, spreken genoeg voor zich zelf

1) Fruin. R. Historiebladen II blz. 89.

2) Kroniek van Rotterdam blz. 34.

3) De in den brief genoemde schepenen waren niet in 1336, wèl in 1386 in functie.

4) Bijlagen Kroniek LXVIII en LIX.

om te doen aannemen dat ook Lois een vergissing begaan heeft. Immers alleen deze ambachten of gedeelten daarvan, wier uitwatering op de Rotte door het nieuwe Schie-kanaal verstoord werd, niet de overige Rotte-ambachten, droegen het onderhoud van deze sluis en was die inderdaad gebouwd aan een bestaanden tak der Rotte, dan valt er ook geen enkele reden, zelfs geen politieke, te bedenken, waarom de groote ambachten in het Rotte-gebied – Zevenhuizen en Bleiswijk – omstreeks 1281 op luttel aantal meters evenwijdig aan dien Rotte-tak een wetering met sluizen – de Slijkvaart – zouden gegraven hebben.

Het graven van de Delftschevaart was, afgezien van het economisch belang, mede van groote beteekenis voor het stadsplan. Het vermeerderde toch het aantal verbindingen in de richting noord-zuid d.w.z. tusschen de landzijde en de rivier, maar het onttrok ook van de toch reeds beperkte ruimte in de westelijke stadshelft een betrekkelijk groot stuk aan de toekomstige stadsbebouwing. Het zuidelijk einde van de vaart draagt onmiskenbaar de sporen dat de politiek van geven en nemen ook in die dagen reeds toepassing vond; er kon niets meer af, wilde er nog iets overblijven voor de boerenbehuizingen aan de oostzijde van de West-Waghenstrate.

Ongeveer gelijktijdig kwam in de oostelijke stadshelft een andere land- en waterverbinding van beteekenis tot stand, ook in de richting noord-zuid, de Botersloot met de Gravestraat ¹⁾, een verbinding die altijd een twistappel is geweest voor schrijvers over oud-Rotterdam. Toch wordt de zaak vrij duidelijk als men met mij aanneemt dat de oostelijke tak der Rotte, oudste begrenzing van Rotterdam aan die zijde, aanvankelijk geloopt heeft langs het noordeinde van

1) Gravestraat: de plaatselijke gesteldheid wordt heel duidelijk geteekend in een schuldbrief van 10 Jan. 1433, welke handelt over twee akkers te zamen breed omtrent achtendalve roede gelegen in *Quaker-naec tende 's-Gravenstrate* ende beleghe hebbe die sustren voirz. mit des grave landen an die noortside" strekkende „voir van de halve vaert die gheheten is die Butter Sloot oestwaert an Gysbrecht Willemzoenslant". En als voorwaarde wordt gesteld dat de zusters overweg zullen houden over dit erf „die kade langhes die leget neffens die vaert" naar haar bleekveld dat geheeten was „'s-Gravenlant".

de Botersloot, de Heerenstraat en dan verder zuid-oostwaarts naar de rivier, in de richting van Kralingen.

Eerst krachtens het privilege van 1340 breidde de stads-vrijheid zich veel meer naar het noord-oosten uit; een stuk van Rubroek, Quackernaec, kwam binnen de vesten die men aan die zijde ging graven. Dit was een laaggelegen¹⁾ streek waarvoor een behoorlijke afwatering zeer noodig was, terwijl door den uitleg naar het oosten de waterstaatkundige toestand zoodanige wijziging zal ondergaan hebben dat nieuwe voorzieningen onvermijdelijk werden. En daaruit laat zich dan gereedelijk verklaren het graven van de Botersloot dóór de Gravestraat²⁾ in 1348, zóó opgevat dat uit den tak der Rotte welke Botersloot heette, in de bocht bij de Heerenstraat van waar de Gravestraat in rechte lijn zuidwaarts liep naar het Gasthuis (oude Raadhuis), langs de oostzijde van deze straat en ongeveer in het verlengde van de bestaande Botersloot³⁾ een kanaal werd gegraven uitkomende in de binnen-dijksloot.

Reeds spoedig moet ter verbetering van de afwatering der polders tusschen de nieuw gegraven Schievaart, die op hooger peil lag dan de Rotte, en deze laatste, de sluis ten oosten van de Lamsteeg zijn gebouwd, welke in het oudste keurboek van Schieland de Berchse Sluis genoemd wordt⁴⁾ en die volgens Lois een diepte had van 10 voet, waarvan $\pm$

1) Quackernaec was met een kade beveiligd tegen het water van de Rotte. Zie schuldbrief 10 Januari 1433, in Kroniek van Rotterdam blz. 78, hiervoor geciteerd.

2) Vergelijk aantekeningen Kroniek op A^o 1348 (blz. 78 en volg.) en Lois (uitgave 1746 blz. 8).

3) In een rentebrief van 8 November 1376 (Br. IV 998) wordt gesproken van een erf aan het noordeinde van de Lombardstraat, strekkende van de halve straat tot aan den *weg*. Deze *weg* – westzijde Botersloot ten noorden van de Meent – heet in 1583 op de verkaveling der Sint Sebastiaan doele (Kaartboek Simon Dammasz. Gemeente Archief) *Afterwech*. In een rentebrief van 25 Juni 1386 (Br. IV no. 1105) wordt gehandeld over een huis en erf aan dezen *weg* „achter de Lombardstraat over de Wetering” (Botersloot), strekkende uit de wetering gelijk de buurerven.

4) De Berchse sluis wordt reeds genoemd in het oudste keurboek van Schieland, art. 60, uit het begin der 15e eeuw. In 1441 wordt een kraan geplaatst op het steiger vóór de Sluis van Berg-ambacht (Lois blz. 43).

6/10 kwam ten laste van Hillegersberg, $\pm$ 3/10 ten laste van Zestienhoven en Oudedijk, terwijl Rubroek slechts $\pm$ 1/10 droeg.

De afbouw van de St. Laurenskerk vorderde een andere uitwatering voor de boven besproken Oude Wetering, die een tijd lang tusschen toren en kerk door liep. Hoewel daaraan reeds veel eerder een uitloop in de Binnenrotte was gegeven ten noorden van het kerkhof aan het zuidelijk einde van de Oppert – zooals blijkt uit de regeling van het onderhoud der bruggen in 1373 – en Zevenhuizen een nieuwe afwatering kreeg door mede-zeggenschap over de omstreeks 1345 gebouwde Keizerinnesluis, kwam de nieuwe eigen sluis van Bleiswijk en Zevenhuizen eerst tot stand omstreeks 1465.

Het vak binnen-dijksloot ten zuiden van de kerk werd vermoedelijk bij die gelegenheid gedempt. Deze nieuwe sluis, de z.g. Westersche der dubbele sluizen, volgens Lois 13 voet 6 duim diep, lag onmiddellijk ten oosten van de Keizerinnesluis. Reeds in de veertiende eeuw had Segwaart, dat eerst door Rijnland te Sparendam, daarna sedert 1373 op den IJsel uitwaterde ¹⁾, om eindelijk in 1386 watergang op de Rotte te verkrijgen ²⁾, dientengevolge ook een eigen sluis bekomen, 9 voet 9 duim diep, iets meer naar het oosten gelegen, de Oostelijke der dubbele sluizen. Beide sluizen mondden evenals de Keizerinne buitendijks in de haven, ten oosten van de tweede brug die, tegenover de Wijde Marktsteeg, den Middeldam en dus de landstad verbond met het West-Nieuwland, de waterstad ³⁾.

IV. DE OMTREK VAN DE LANDSTAD

Als Bijlsma ⁴⁾ de stad beschrijft zooals die in het midden der 16e eeuw zich voordeed, dan onderscheidt hij twee samenstellende deelen van nagenoeg dezelfde belangrijkheid:

1) Zie o.a. Bronnen IV nos. 966, 967, 969 en 971.

2) Archief Schieland en Bronnen IV no. 1100, 1101, 1102.

3) Voor de ligging der sluizen raadplege men de keurboeken van Schieland uitgegeven door J. H. W. Unger. (R. Jaarb. VI (1899) blz. 229-230). Het verschil tusschen keurboek 1 en keurboeken 3 en 4 geeft de verlegging aan.

4) Rotterdams Welvaren 1550-1650 blz. 4.

de landstad binnendijks, de waterstad buitendijks, elkaar ontmoetende op den dijk, de Hoogstraat, die de kern der stad vormde. Maar twee eeuwen vroeger, omstreeks het midden der 14e eeuw, was eigenlijk diezelfde onderscheiding ook reeds te maken, al viel nog geen evenwichtigheid in de twee deelen te bespeuren: de landstad domineerde. En wat daar aan den waterkant geschiedde, waar buitendijks aan den Steiger de kraan stond en aan het West-Nieuwland schippers, visschers en rietsnijders een bestaan vonden, hoe belangrijk misschien, was nog niet van dien omvang dat men spreken mag van een waterstad.

Toch meen ik dat men de beteekenis van dit buitendijksche gedeelte in het oude Rotterdam niet moet onderschatten: ik zie, zooals ik hiervoor reeds opmerkte, deze wijk aan het water als de uterwijk, waarvan sprake is in den vrijheidsbrief van mid Maerte 1299 en welke toen reeds zekere vrijheden en rechten noodwendig moet bezeten hebben¹⁾.

De verhouding van het Nieuwland, in het bijzonder van het oudst bewoonde, het West-Nieuwland, tot de bebouwing op en achter den dijk, was dezelfde als langen tijd die van den Linker- tot den Rechteroever in het Rotterdam van onze dagen: het maatschappelijk en cultureel centrum lag in den driehoek der Rotte-delta, aan de rivierzijde afgesloten door den dam, waarbinnen de parochie van Rotterdam reeds in 1306 haar eigen kerk had en later ook de school kwam. Slechts een enkele brug aan de tegenwoordige Grootte Markt, later een tweede, waar in onzen tijd de Soetebrug lag, onderhield de verbinding tusschen beide deelen; de grens van de landstad liep langs den buitenvoet van den dijk, die den noordelijken oever van de haven vormde (Steiger).

De driehoek der Rotte-delta, om dezen naam te behouden, omvatte dan de twee helften van het ambacht van Rotterdam en hoewel beide reeds eerder een stedelijke eenheid vormden,

1) Van der Sluys (Br. II blz. 73) waant reeds in 1270 de stad ommuurd, wat stellig onjuist is. Als er in het charter van 1299 sprake is van palen die geslagen worden dan zal men goeddoen vooral niet te denken aan verdedigingswerken, maar aan merkteekens welke het gebied der plaatselijke jurisdictie aangaven. In het privilege van Amsterdam van 1342 wordt ook gesproken van „pale van hoerre vrihede” (dr. H. Brugmans Oud-Nederlandsche steden blz. 115).

werd deze eerst door het charter van 1340 als zoodanig erkend en tevens uitgebreid.

Vóór dien tijd mag men aannemen, dat de landstad in het westen werd opgesloten door de lage moerassige gronden ¹⁾, overblijfsel van den afgedamden westelijken Rotte-arm, in het oosten deels door den oostelijken arm, deels wellicht, en dan ter hoogte van den weg naar Gouda (Oost-Wagenstraat), door eenige kunstmatige afscheiding met poort ²⁾.

Maar nadat door het charter van 1340 de stadsvrijheid naar het oosten werd uitgebreid, veranderde de toestand aan die zijde geheel. De vest, die de natuurlijke afsluiting ging vervangen, werd getraceerd uit een punt aan de Rotte bij Weena, liep eerst in nagenoeg rechte lijn naar het zuidoosten tot aan den Goudscheweg, welke daar een poort noodig maakte, vervolgens, aanvankelijk met een flauwe kromming, dan nabij de Cralinger vaart (Slaak) met een vrij scherpe bocht (Korte Warande), zuidwaarts tot aan den dijk. Daar zou straks dan een nieuwe afsluiting vereischt worden, de Oostpoort. Toch bleef vooreerst de belangrijkste toegang tot de stad uit het oosten en noorden, voor wat wij nu zouden noemen het groote verkeer, de Goudsche weg, de rijweg welke aansloot zoowel op de wegen over Berkel naar Delft als op 's Gravenweg, en dit niet alleen voor de richting Gouda-Utrecht, maar ook voor de richting Dordrecht. Want behalve door een pad langs de Cralinger vaart, was 's Gravenweg uit de oostpunt der stad alleen te bereiken door de Hoflaan, particulier bezit der heeren van Cralingen, en de dijk was als heerweg van geen beteekenis; het veer van IJselmonde-Cralingen voerde dan ook naar 's Gravenweg. Later werd dit anders, want in Van der Sluys' Jonker Fransenoerlog ³⁾ heet de poort aan de oostzijde der stad de Iselmondse of Dordtsche (ook, doch vermoedelijk foutief,

1) In 1426 wordt er 3 lib. 10 st. uitgegeven voor de ophooging van het wegje uit de West-Wagenstraat naar de kapel op het Roodezand. Tot in 1617 was het terrein tusschen Vest en West-Wagenstraat heel laag. Zie o.a. Van Waerschut Br. II blz. 336.

2) Zie aantekeningen van Jacob Lois fo. 45 Br. II blz. 617.

3) Bronnen II blz. 109.

Dorpse) omdat deze *langs den zeedijk* naar het veer van IJselmonde leidde en dus ook naar Dordrecht.

De groote toegangsweg naar den top van den driehoek uit de richting Delft is van jongeren datum. In het charter van 1340, waarbij vergund werd het graven van de Schie, werd tevens toegestaan het maken van een weg daarlangs en dus was er vóór dien tijd op de plaats, waar later de Delftsche poort gebouwd werd, geen behoefte aan een verbinding tusschen de stad en de omgeving; daarin voorzag ruimschoots het poortje aan het noordeinde van de Nieu-poirte (Oppert), dat de gemeenschap met den Hofdijk en Weena onderhield.

Toen omstreeks 1355 de vest aan de noord- en oostzijde gegraven en dus de veiligheid van de stad aan die zijden naar de toenmalige begrippen verzekerd was, moet wel sterk gevoeld zijn de moeilijkheid om ook aan de westzijde een behoorlijken toestand te scheppen; en vooral na het totstand-brengen van de rechtstreeksche verbinding te land en te water met Delft moet het strategisch belang zwaar gewogen hebben.

Tusschen de nieuwe vaart naar Delft, met de daarlangs loopende West-Wagenstrate, en het ambacht van Rodesant, dat intusschen gekomen was aan Willem van der Watteringhe en diens vrouw Jane van Teylinghen, ontbrak voldoende ruimte om vest en muur aan te leggen, zoodat deze moesten gebracht worden meer westelijk, op de grens van Cool, juist ten westen van evengenoemd ambacht, dat nu krachtens grafelijk handvest van 8 Mei 1358 mèt Bulgersteyn binnen de stadsgracht kwam ¹⁾.

De appreciatie van deze bezitting loopt bij de schrijvers die er hun licht over ontstoken hebben nog al uiteen: van onwinbare sterkte tot deftig boerenhuis. En dat is begrijpelijk, want in een charter van 1333 (Bijlage kroniek XLVIII) wordt gesproken van de woning ten westeinde van Rotterdam met zes morgen land daar de woning op staat, terwijl toch ook onloochenbaar is dat in den tijd van Van der Sluys

1) Bijlagen Kroniek van Rotterdam LXXXVI (8 April 1358) en LXXXVII (8 Mei 1358).

(1472) daar nog de ruïne van een sterk slot gevonden werd ¹⁾. (Bronnen II blz. 12). Hoe dit zij, in elk geval was er daar ter plaatse in 1358 een bouwwerk waarmede rekening viel te houden en de tijd was nog v^{er} af, dat men voor stadsuitbreiding sloopte wat in den weg stond. Daardoor kreeg de westelijke vest, die de poort aan den weg naar Delft, in het noorden, verbinden moest met de poort op den dijk – de Westpoort – aan het begin van den weg naar Schiedam, in het zuiden, een boogvorm met als koorde de lijn welke ongeveer volgde het beloop van Haagscheveer, Zandstraat, Korte Hoogstraat.

Even binnen de Westpoort lag in 1426 een brug (Soetebrug) over de haven (Leuve), waardoor het West-Nieuwland ook aan de westzijde verbinding had met de landstad. Buiten deze poort, die op den dijk stond, onderhield vermoedelijk een duiker de gemeenschap tusschen het buiten- en het binnenwater; eenzelfde toestand als bestaan zal hebben buiten de Oostpoort ²⁾, doch dáár was, althans in 1556, geen duiker maar een sluisje, waarvan de bewaking was opgedragen aan den portier en het diephouden aan den havenmeester, wat wel de gedachte aan doorvaart wekt.

Wegens de lage ligging van den Rotteboezem lag er, in de 16e eeuw, vóór de Hofpoort een dam ³⁾ die, met het verlaat aan de Delftschevaart en de schotdeuren in de binnendijksloot (Torenstraat), de scheiding bezorgde tusschen het gebied van de Rotte en dat van de Schie; in de oudste stedelijke rekening, loopende over 1426/27 komt een uitgaafpost voor, die doet vermoeden dat dit verlaat, althans de

1) Merkwaardig is, dat 25 Juni 1412 (Van Mieris IV blz. 205) Graaf Willem weer in leen geeft de woning geheeten Bulgersteyn met 6 morgen land in het Westeinde van Rotterdam, terwijl in de oudste stedelijke rekening van 1426/27 gesproken wordt van het *Huys te Bolgersteyn* dat een der waechuysen voor de verdediging was.

2) Vergelijk het ontwerp voor een kolk aan de Oostpoort in het kaartboek van Simon Dammasz (1578), de kaart van Potter (1567), den plattegrond van Van Deventer (1562) en Braun en Hogenberg. In afwijking hiermede laat de kaart van Haestens (1599) een lange houten brug zien over de Cralinger Waal. In 1426 was die er in geen geval, want er wordt een uitgaafpost gevonden voor „graven neffens de Oostpoort omdat men bij der Wael niet ommeclijmmen en soude.”

3) Zie de kaart van Jan Potter.

vaarweg, voordien er niet was ¹⁾). Ook aan de Delftsche poort moet eenige waterkeering bestaan hebben, want de westelijke vest lag eveneens lager dan de Schie ²⁾, in verband met de loozing van Beukelsdijk; binnen het poortgebouw was de Vest overwulfd, zooals te zien is op de kaart van Potter. Deze teekende wel is waar de poort van 1545 ³⁾, maar uit de beschrijving van Van der Sluys in het 16e capittel van zijn Jonker Fransenoerlog (Br. II. blz. 105) kan men opmaken, dat de toestand toen ongeveer gelijk was: een geharnast ruiter slaat 13 Febr. 1489 's-morgens om 5 uur „seer harde met een grooten steen geduyerijck op der poorte”, waarmede wel niet anders bedoeld kan zijn dan de voorpoort aan de landzijde.

Er was toen dus blijkbaar geen valbrug. In het jaar 1426, tijdens de beruchte strooptochten onder Willem van der Nagel, was de toestand echter anders; zooals blijkt uit verschillende uitgaafposten in de vooraangehaalde oude rekening lag er toen wèl een valbrug en was de toenmalige Delftsche poort, evenals al de oude poorten, zoo al niet geheel dan toch grootendeels van hout opgetrokken. Ditzelfde materiaal diende trouwens ook voor de eerste versterking langs de vesten, (reetuun, sciltraminghe), welke was samengesteld uit palen, wagenschot en vlechtwerk van teen.

Van de oude Goudsche poort d.w.z. die welke stond aan de stadsgrens van 1340 ⁴⁾, weten wij uit de rekening van 1426/27 dat er buiten de poort een houten brug lag en dat de poort met leien gedekt was. De afmetingen waren bescheiden, want er wordt herhaaldelijk gesproken over „poortgen”, terwijl een dergelijk verkleinwoord nooit gebezigd wordt voor de andere poorten. Uit de hiervoor reeds geciteerde Jonker Fransenoerlog vernemen wij dat de toenmalige Goudsche poort een amey (hameyde, voorpoort) had welke,

1) Item coste die sloot te dyepen ende te wyden, die strecket uit der Rotte doer den Hofdijc in de Scyevaert, dat men mit ponten ende ander scepe daerdoir varen mocht – 5 lib. 12 st.

2) Rotshouck Br. II. blz. 543.

3) Zie over deze poort Rotterd. Jaarb. V (1896) blz. 81 en Rotterdam geschetst, enz. 1863 blz. 67. In het accoord betreffende het onderhoud der bruggen uit 1373 heette deze poort nog de Noordpoort.

4) Ter hoogte van de Lange Warande op den Goudsche weg.

in brand gestoken, tot den grond afbrandde – dus vermoedelijk ook van hout was en dat de blussching aan de verdedigers binnen de stad onmogelijk gemaakt werd doordat de aanvallers-brandstichters, die „achter den singel” lagen, geweldig schoten. Ditzelfde lot had ook reeds de sciltraminghe, de verschansing, van de poort in 1426 getroffen, toen 7 lib. 2 st. voor herstel werd uitgegeven.

Betreffende de Oostpoort vinden wij in dezelfde stadsrekening een uitgaafpost voor het afbreken van het verwulf dat op instorten stond. Deze poort was dus in 1426 ten deele van steen; op het verwulf stond een huisje dat met riet gedekt was en eerst verwijderd moest worden. Het geheele karwei kostte 27 lib. 3 st.

V. DE VIERENDEELEN

De oorsprong der stadsverdeeling in vieren ligt min of meer in het duister. In zijn Geschiedkundige Beschrijving van Rotterdam spreekt Van Reyn ¹⁾, blijkbaar op gezag van Kortebrant, van een bevel door Gravin Margaretha gegeven in een privilege van 1346, uit kracht waarvan alle steden van Noord-Holland, waaronder toen ook Rotterdam begrepen was, aldus verdeeld moesten worden.

Nu kan met dit privilege wel geen ander bedoeld zijn dan dat van 26 Mei 1346 ²⁾, maar daarin kan ik geen bevel vinden: alleen wordt er in de artikelen XI en XII, welke handelen over voogdij, van de vierendeelen gesproken als van iets dat bestaat, evenals in het privilege aan Leiden van 24 Juni 1351, dat raads mannen aanstelt, *in elk vierendeel één* ³⁾.

Zoo zal het ook wel zijn, want inderdaad schijnt de verdeeling in vierendeelen, in kwartieren, heel oud en algemeen verbreid geweest. Orlers ⁴⁾ vertelt van het Leiden der middeleeuwen „dese eerste ende oude stadt Leyden is te dien tijde verdeelt gheweest aan vier vierdedeelen” en Van

1) Blz. 53. Op gezag van hem door mij indertijd ook aanvaard in mijn Geschiedenis van het brandwezen, Rotterd. Jaarboekje V (1896).

2) Van Mieris II blz. 712.

3) Dezelfde II blz. 796.

4) Orlers, Beschrijving van Leiden, uitgave 1641 blz. 29.

der Monde¹⁾ zegt van Utrecht „De oorsprong der ver-
deeling onzer stad in viertelen verliest zich in de grijze oud-
heid; de vroegste vermelding dagteekent van de indeeling
der gewapende gilden onder hun hoofdmannen in de
kwartieren welke zij bewoonden”. Deze schrijver zoekt
den oorsprong hoogerop: de verdeling in kwartieren,
elk met een afzonderlijk wapen, kwam reeds voor in de
Germaansche steden en stond in verband met de vier
hoofdpoorten²⁾.

Hoe dit zij, in de Nederlandsche steden was het niet altijd
de poort maar veelal de brug die bij de kwartierverdeeling
naar voren komt. In Utrecht b.v. was het niet de poort maar
de brug van het vierendeel die werd aangewezen als loop-
plaats voor de schutters in tijden van gevaar³⁾, en in Rot-
terdam ontleenden de bregmeysters, die in elk vierendeel
brandgerei en fabricage verzorgden, hun naam niet aan de
poort maar aan de brug.

De oudste vermelding van vierendeelen komt onge-
twijfeld voor in het eerste keurboek van Rotterdam, dat in
zijn oorspronkelijken vorm geacht wordt te dagteekenen uit
het tijdvak tusschen 1408 en 1414⁴⁾ doch waarvan een aantal
keuren, waaronder zeker verscheidene welke betrekking
hebben op brandgevaar en op voorgedijregeling, veel ouder
zijn en gerekend mogen worden te stammen uit het midden
der 14e eeuw⁵⁾. En juist in die keuren is reeds sprake van
vierendeelen.

Een goed inzicht in de verdeling en daarmee een beter
begrip van de topografische gesteldheid der stad geeft ons
eerst de bekende overeenkomst van 23 Juni (St. Jan's avond)
1373⁶⁾, waarbij het onderhoud van bruggen en heulen ge-

1) Geschied- en oudheidkundige beschrijving enz. der stad Utrecht
(1844) I blz. 24 en volg.

2) Lübeck was in de 12e eeuw verdeeld in 4 kerspelen, had 4 poor-
ten. Karl Schaefer in *Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck*
1926, blz. 118.

3) Van der Monde I blz. 25 en volg. en III blz. 359.

4) Dr. R. Fruin in *Nieuwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wet-
geving* (1876). Het oudste keurboek van Rotterdam.

5) Scheffer en Obreen, *Kroniek* blz. 63. Van Ravesteyn a. b. blz. 4.

6) Van Mieris III blz. 279. Bijlage no. 102 *Kroniek van Rotterdam*,
geeft ten onrechte als datum 23 Juli.

bracht wordt ten laste van het vierendeel waarin die lagen. Dit stuk, ook merkwaardig als voorbeeld van decentralisatie, van splitsing der gemeentelijke autonomie, waarmede wat de fabricage betreft eerst gebroken werd in het begin der 16e eeuw¹⁾, is voor ons doel niet minder belangrijk en een iets nadere beschouwing wel waard²⁾.

Voorop zij dan gesteld dat de overeenkomst van 1373 toestanden regelt welke reeds bestonden, maar òòk dat er toevoegingen in voorkomen uit later tijd; zoo stammen uit omstreeks 1417 de bepalingen dat het Westvierendeel zou onderhouden de brug over de „vaert” (Delftschevaart) tegenover de Bagijnestraat zoomede de brug achter de kerk, en het vierendeel van de Nieupoirt de heul „tenden de Nieupoirt” bij Willem Spijker’s huis en de brug in Gijsbrecht Bokelsteeg (Broedersteeg).

De verdeeling in vierendeelen richt zich hier *niet* naar de windstreken of naar de poorten maar in hoofdtrekken naar de waterlopen die, evenals de meeste straten binnendijs, naar de rivier gaan.

Het Oostvierendeel ligt ten oosten van de Botersloot; dat van den Middeldam, althans wat het noordelijk deel betreft, tusschen de Botersloot en de Binnenrotte; dat van de Nieupoirt tusschen deze en de Wetering, het Westvierendeel ten westen van de Wetering. Dat deze en niet de Delftsche of Spoeyevaart de grens vormde, kàn er op duiden dat de verdeeling dagteekent van voor het graven van deze laatste;

Op deze overeenkomst – Van Mieris zegt ordonnantie – volgt bij Lois en Van Mieris een aanvulling handelende over het maken van alle vleugels en wangen der bruggen door de Vierendeelen buiten kosten van de stad, gedagteekend 9 Juni van ’t jaar „ses ende tsestigh”. Van Mieris teekent daarbij aan: ’t schijnt te moeten zijn 1376, Van Reyn (I Blz. 54) en Kortebrant (M. S.) schijnen ook het jaartal te hebben opgevat als 1366, maar Scheffer en Obreen namen de aanvulling niet over en in de Beschrijvinge van de Beginselen enz. (Br. II blz. 184) wordt gesproken van 9 Juni 1466, wat mij juist voorkomt.

1) Bij Res. van 29 April 1507 wordt het onderhoud van alle straten enz. overgenomen door de stad, die de kosten op de betrokkenen verhaalt.

2) Scheffer en Obreen hadden zich voorgenomen dit te doen (Rotterd. Historiebladen I blz. 162) doch het is mij niet gebleken dat zij daaraan uitvoering gaven.

dus van vóór 1340/48. Het vierendeel van de Nieupoort reikte niet tot de haven, strekte zuidwaarts niet verder dan de noordzijde van het kerkhof (Grootte kerkplein), grensde daar aan het vierendeel van den Middeldam dat wel een betrekkelijk groote kade-lengte langs de haven had, met eenige primitieve haveninrichting (kraan), maar de bruggen die de landstad met de waterstad, het Nieuwland, verbonden, vielen buiten den Middeldam, lagen in Oost- en Westvierendeel, terwijl dit laatste aan het Spui ook een kraan had.

Er blijkt dan uit het charter van 1373, dat in de tweede helft der 14e eeuw reeds drie bruggen over de haven lagen: twee voor het Oost- een voor het West-Nieuwland¹⁾, wat stellig duidt op toenemende belangrijkheid der stad aan het water sedert 1334, toen, zooals wij hiervoor zagen, het Oost-Nieuwland ten deele nog onbedijkt was. Maar ook het onderling verkeer tusschen de bewoners der vierendeelen, wijzende op meer intensieve bebouwing der landstad, neemt blijkbaar zeer toe, want het aantal bruggen over de grachten die de vierendeelen scheiden, is reeds vrij beduidend en stijgt nog. En als blijkens de bijvoeging uit 1417 het Westvierendeel niet alleen te onderhouden krijgt de brug over de Vaert, maar ook de daarmede corresponderende brug achter de kerk, dan zie ik daarin het voldoen aan een nieuw opgekomen verkeers-eisch, vermoedelijk in het belang der kerkgangers. De aansluitende straatvakken (Krattensteeg en Bagijnestraat) behielden de geringe breedte van de meeste dwarsstraten van het oude Rotterdam.

Behalve de bruggen over de watering²⁾ (binnendijksloot: Torenstraat, Kipstraat, Achterklooster), welke de communicatie onderhielden in de richting noord-zuid met den Middeldam, het Oost- en Westeinde (de dijk: te zamen de geheele Hoogstraat van nu) en de heulen over de sluisvlieten

1) De Oest-Nieuwland brug (tusschen Hoofdsteeg en Korte Hoofdsteeg), de brug naast de steeg bij Vranck Tymmerman's huis, (Oost-Molensteeg) de West-Nieuwland brug. (Grootte Markt).

2) De Oest-Wagebrug (hol Goudschewagenstraat), de Oest-Stovebrug (vermoedelijk tegenover Schotschesteeg), de heul achter het Gasthuis (oude Stadhuis), de brug vóór de straat naast het Gasthuis en de West-Wagebrug (hol Weste Wagenstraat). Bovendien lag er een brug aan het zuideinde van de Oppert over het Kerkewater.

in den dijk, vond men dan omstreeks 1417 binnendijks in de richting oost-west, dus voor het locale verkeer:

over de Botersloot, de brug aan het einde van 's-Gravenstraat bij Adriaen Matthyshuis en die bij Jan Gruter's stoof;

over de Binnenrotte, de Lombaerdenbrug, de brug aan het einde van de Lombaerdstraat en de brug bij het Wed;

over de Delftsche vaart, de heul binnen de Noord (Delftsche) poort, welke hier den toegang te water beheerschte, en de brug tegenover de Bagijnestraat, corresponderend op de bovengenoemde brug achter de kerk over de Oude Wetering.

VI. DE PLATTEGROND VAN DE LANDSTAD EN ZIJN ONTWIKKELING TOT AAN HET EINDE DER 16E EEUW

Behoudens weinige uitzonderingen, zooals b.v. in ons land Willemsstad ¹⁾, kan men zeggen dat een stad niet wordt gebouwd maar groeit en daarbij ook niet ontkomt aan de wet der vergankelijkheid van den uiterlijken vorm. Groeit naar aard en aanleg, met krachtiger of zwakker ontwikkeling van de eigenschappen welke neergelegd werden in de kiemen, geboren uit het samentreffen van factoren, die later veelal niet meer zijn na te speuren. Krachtiger of zwakker, onder den invloed van allerlei, vaak tijdelijke, schijnbaar toevallige omstandigheden ²⁾. Daardoor leefde heel het oude stadsbeeld, met zijn bewoners, leeft het ook nu nog voor ons, heeft het iets eigens, iets overgeërfd van die menschen uit een klassiek verleden, aan wie het ongetwijfeld steun gaf in hun cultureel leven. Het is goed bij een beschouwing der ontwikkeling van den plattegrond eener stad zich hiervan wel rekenschap te geven.

Uit de voorafgaande beschouwingen werd reeds duidelijk, waarom de overheerschende richting der wegen en waterloopen in de opkomende landstad ongeveer noord - zuid was; in het noorden het gebied van de Rotte met het slot

1) Willemsstad werd ter beveiliging van het Hollandsch Diep in 1583, op initiatief en ten deele ook op kosten van Willem I, gebouwd door een vesting-ingenieur. Zie o.a. Peters, Oud Ned. Steden blz. 200.

2) Vergelijk Dr. Brugmans Oud Ned. Steden blz. 55, 109 volg. en de nota van Prof. Granpré Molière bij het Rapport Gewestelijk plan.

Weena en na 1348 ook het gebied van de Schie met een groot stuk van Holland, in het zuiden de Merwe, de stroom waar noord en zuid elkaar ontmoetten. En ook wees ik reeds erop, dat Rotterdam geen uitzondering maakte op het meerendeel der middeleeuwsche steden, als hier de dwarsverbinding al niet beter verzorgd werd dan elders, zij het dan ook dat men tegen het einde van de 14e eeuw op tal van plaatsen de kruisende waterlopen overbrugd had.

De eerste opzet van de landstad beschouwende, moet men elke gedachte aan passer en potlood loslaten. De oudste omtrek werd bepaald door de delta van de Rotte met drie, wat men toen waande vaste, hoekpunten, die niet bij toeval ontstonden maar volkomen logisch hun plaats innamen: Weena in het noorden, Bulgersteyn in het zuidwesten, de scheiding van Kralingen in het zuidoosten. De basis van den driehoek was de rivierdijk, de zijden, die elkaar ontmoeten in het toppunt Weena, werden gevormd door de Leuve of de poelen die daarvan na verslibbing waren overgebleven, in het westen, door den oostelijken Rotte-uitloop in het oosten. De driehoek had dus min of meer natuurlijke grenzen. Daarbinnen lag in den zuidwestelijken hoek, bij Bulgersteyn, in de tweede helft der 13e eeuw de wijk van het Roode Sant met haar kapel, aansluitende bij den dijk en den uiterdijk, de havenwijk, welke te zamen vormden de agglomeratie Rotterdamme, aan welker bewoners zooals gezegd het tweede charter van 1299 tolvrijheid gaf. Op de strook uitgaande van den top van den driehoek naar het zuiden, naar den dijk, ontstond een menschenleeftijd later ten westen van den middelsten Rotte-uitloop de nederzetting die toen zeer karakteristiek de Nieupointe¹⁾, de nieuwe stad, werd genoemd; aan de andere zijde van de Rotte, in 's-Gravenambacht, verrees de buurt van de Lombardstraat, welke naam reeds duidt op geld- dus handelsverkeer van eenige beteekenis. Reeds in 1393 werd door den Graaf aan den toenmaligen lombardier van Rotterdam het recht verleend tot het houden van een wisselbank.

1) De oudst bekende rentebrief betreffende een huis, dat blijkens de aanduiding in de Nieupointe moet gelegen hebben, is van 1335 (Bronnen IV no. 449).

Van een ontworpen, een door kunstwerken vastgelegden omtrek is eerst sprake wanneer krachtens het privilege van 1340 vesten worden gegraven, eerst de Oost- en Middelvest, daarna de Westvest. Voor het eerste vak werd, met behoud der vaste punten Weena, (station Hofplein) en scheiding van Kralingen, (Oostplein) een boogvorm gekozen, omdat daarmee zoo groot mogelijke oppervlakte binnen de stad kon getrokken worden zonder te vervallen in min of meer rechte of scherpe hoeken, die altijd bijzondere voorziening voor de verdediging vorderden. Bij het westelijk vak ging men naar hetzelfde beginsel te werk, maar de ruimte in den boog werd beperkt door de omstandigheid, dat men moest blijven binnen de grens van het ambacht van het Roode Sant: in het zuid-westen was er voor de vest slechts een tamelijk smalle strook tusschen deze grens en Bulgersteyn (Passage). Voorbij dit punt boog de vest (Coolsingel) naar het zuidoosten, naar de rivier, waar op den dijk (Museum Boymans) de Schiedamsche poort gebouwd werd; dit westelijk vak was dus belangrijk korter dan het oostelijke.

Aan de binnenzijde van deze vesten, zeker althans aan de westzijde der stad, werd in de tweede helft der 15e eeuw, ter vervanging van de oorspronkelijke, houten omtuining, een muur gebouwd, van afstand tot afstand versterkt met torens, maar langs den waterkant van de landstad (Steiger) heeft nooit zulk een muur bestaan. In 1426, toen de vest in het Oost-Nieuwland (Nieuwehaven) wordt aangeduid als *nieuwe* vest, werd aan de waterzijde alleen langs de lijn Nieuwehaven-Visschersdijk een versterking aangetroffen bestaande uit houten „stakettingen” en „waechuysen”¹⁾, met een versterkt bruggenhoofd in het Oost-Nieuwland „neffens die stillebrugge”; in hoeverre het Huys ter Merwen dienstbaar was aan de verdediging zou ik niet durven zeggen. De muren en torens langs de nieuwe vest, waaronder de Sint Laurenstoren aan de oostzijde van de haven, dagteekenen mede uit de 2e helft der 15e eeuw; in 1489 stond er bovendien op het havenhoofd een blokhuis, toen door de burgers

1) O.a. aan de Stillebrug, het Huis ten Donck, het Huis te Lovesteyn en het Huis te Bolgersteyn.

met de hulp van vrouw en kinderen in allerijl uitgebreid en versterkt. In hetzelfde jaar werden ook in het oosten en het westen de bolwerken aangelegd buiten de Oostpoort en de Schiedamsche poort ¹⁾).

Bij den opzet van Rotterdam's oudste plan had men zooals weldra zou blijken zich vergist: de stad was wel, gelijk in de Groote kroniek van Holland wordt gezegd, „wijd en groot begrepen”, maar er was niet alleen *te ver* maar ook *verkeerd* gegrepen. Zoo men al rekening had gehouden met de aantrekkingskracht die de rivier uitoefende, niet alzo met de omstandigheid, dat de plaat vóór de stad, het nieuwland, ook ruimte te over bood tot uitbreiding. Het gevolg was dat de stad vooral in het noorden „weinig bewoont en betimmert” ²⁾ was en dus moeilijk te verdedigen, wat toen uittermate zwaar woog: een groot deel der bevolking zocht den waterkant omdat het daar zijn bestaan vond, ver van de kunstwerken, die het aan de landzijde beschermen moesten.

Na den val der Hoekschen in 1489 toen het aantal huizen, dat in 1477 nog 1275 bedroeg, sterk teruggelopen was, zoodat het in 1496 geen 1000 haalde, achtte de Landsregering, geleerd door de ervaring in den Jonker Fransen oorlog opgedaan, het dan ook gewenscht aan deze gevaarlijke situatie een einde te maken door de stad aan de noordzijde te doen intrekken: van de Goudschepoort 300 treden in de breedte, van de Oostpoort tot aan de Rotte 1050 treden in de lengte ³⁾).

De vesten, welke aan die zijde vroeger ongeveer het beloop volgden van de latere Warande, Jan van Loonslaan en Boschlaan, kwamen nu op de plaats van Pompenburger en Goudsche Singel; en de poort, die den weg naar Gouda afsloot, kreeg haar plaats aan het noordeinde van de Goudsche of Oost-Wagenstraat.

1) Rotterdam was in 1488 bij verrassing ingenomen door Jonker Frans van Brederode.

Vergelijk W. van der Sluys, Verhaal van den Jonker Fransen oorlog. Br. II. blz. 69/70 en 75.

2) Uit Groote kroniek van Holland. Br. II blz. 242.

3) Bronnen II blz. 255, 410, 519.

Volgens Van Waerschut¹⁾ was de oude toestand in 1584 nog waar te nemen uit muurbrokken van de poort en uit vakken van de vest ter weerszijde, waarin 's-winters nog wel 4 voet water stond. Van overblijfselen der oude stadsmuren rept hij niet en te oordeelen naar wat wij van elders weten, is het vrij zeker, dat langs die eerste vest nimmer een steenen muur gestaan heeft. Het is mij ook niet gebleken, dat bij de latere bebouwing van het betrokken stadsdeel ooit eenig zwaar metselwerk in den grond werd aangetroffen.

Als ik hierboven spreek van ontwikkeling van den plattegrond der landstad tot aan het einde der 16e eeuw, dan is daarmee niet bedoeld een vergrooting, niet een ontwikkeling naar *buiten*, zooals de moderne stad die kent, maar eene naar *binnen*, een ontwikkeling in dien zin dat uit het min of meer chaotisch grond-complex, dat binnen de vesten aanvankelijk werd aangetroffen, een meer geordende bebouwing groeide, zich aanpassend aan de hoofdlijnen en eindpunten in het oude stadsplan: landwegen en poorten, vaarten en sluizen. Daarbij deed zich nog niet dadelijk gevoelen de behoefte aan nieuwe straten: eenerzijds omdat de oudste bebouwing was, wat wij nu noemen, open – in de Lombardstraat werden gevonden perceelen van 3 gaarden breed (± 11.16 M.) – anderzijds doordat het eigenlijke huis bij de gesloten bebouwing, welke de open verving, zeer smal was, dus weinig straatlengte vroeg. Voor het huis van den arbeider en den kleinen burger was 10 voet (3.10 M.) geen zeldzaamheid; Brielle stelde in zijn oudste brandkeur als voorwaarde om in een huis vuur te mogen branden dat dit 10 voet breed zou zijn, tenzij het van steen ware. En zelfs in de 16e eeuw was 12 voet voor het eenvoudige, 18 voet voor het betere huis almede de meest voorkomende breedte; de acht erven welke 14 Mei 1578 werden uitgegeven aan het Oosteinde, op de plaats van het verbrande klooster, hadden een breedte van $17\frac{1}{2}$ tot $18\frac{1}{2}$ voet, dus gemiddeld van ruim $5\frac{1}{2}$ Meter. Waar, zooals veelvuldig voorkwam, aanvankelijk ter zijde van het huis een open pad liep, dat bij den lateren herbouw daarin werd opgenomen, beïnvloedde dit natuurlijk gunstig de breedte en dus ook de verhoudingen in het stads-

1) Br. II blz. 269, 270. Vergelijk Br. II blz. 519.

beeld, doch waar dit niet het geval was, bleef het smalle perceel ook in den nieuwen staat gehandhaafd, totdat een meer vermogend burger twee of meer perceelen samentrok. Voorbeelden daarvan levert b.v. de Groenendaal zuidzijde, waar oorspronkelijk perceelen van 10 voet voorkwamen waarvan er later twee tot één of drie tot twee verkaveld werden. Er zijn echter óók voorbeelden, dat de verkaveling verslecht werd en wel reeds bij den eersten bouw; zoo toont het project voor de uitgifte der gronden van den Sint Sebastiaans doele in 1583 zoowel aan de Botersloot als aan de Lombardstraat 10 perceelen, van 16 voet of 4.96 M., doch de plattegrond van Van Berckenrode uit 1626 geeft er 12 aan elke straat te zien, van gemiddeld 4.13 M. breedte, wat bevestigd wordt door den perceelsgewijzen plattegrond van Temminck uit 1839. Tegen dit versmallen der erven zou dan ook bij den grooten uitleg aan de rivierzijde, in het begin der 17e eeuw, een uitdrukkelijk verbod worden uitgevaardigd: de perceelen aan de oostzijde van de Leuehaven en die tusschen Wijnhaven en Wijnstraat moesten 20 voet breed *blijven*.

De afstand welke het oudste stadsplan tusschen de straten liet, was over het algemeen gering; groote binnenterreinen kwamen dan ook bijna niet voor, de toch al beperkte ruimte van de oude landstad werd door de waterlopen, welke haar in dezelfde richting sneden, in smalle strooken verdeeld. Alleen het Oostvierendeel maakte daarop een gunstige uitzondering en hier zou zich dan ook in hoofdzaak in de tweede helft der 16e eeuw de „innerlijke” ontwikkeling van de landstad voltrekken.

Als merkwaardig voorbeeld hoe men in de 16e eeuw den grond verkavelde, daar waar geen belemmering ondervonden werd van bestaande bebouwing, mag zeker wel gelden het hierboven aangehaald project voor de terreinen van den Sint Sebastiaans doele, tusschen Botersloot en Lombardstraat. Aan de noordzijde, waar een windmolen met werf eraan paalde (Molenwerf), had de begrenzing een zeer onregelmatig verloop, wat tot gevolg had dat, vermits de 20 voet breede dwarsstraten onder rechte hoeken op de hoofdwegen ontworpen werden, de diepte der perceelen aan de noord-

zijde van een dier straten (Doelstraat) opliep van 10 voet aan den hoek der Botersloot tot 80 voet dicht bij de Lombardstraat. Deze laatste diepte werd ook aangehouden voor de elkaar rakende perceelen aan de dwarsstraten, welke op ± 50 Meter evenwijdig aan elkaar liepen en aan het daardoor gevormde bouwblok een inhoud gaven van $\pm 50 \times 57$ Meter; de diepte der overige perceelen in dit blok was 50 voet aan de Lombardstraat, 55 tot 58 voet aan de Botersloot.

Waarom nu juist aan de dwarsstraten de diepte zooveel grooter werd genomen?

Vermoedelijk om den straatwand langs de hoofdwegen niet op al te korte afstanden te onderbreken en dus uit – misschien onbewust – aesthetische overwegingen; maar het gevolg was helaas dat op die diepere perceelen achterhuizen kwamen: de kaart van Van Berckenrode toont duidelijk aan dat het bouwblok reeds in 1626 nagenoeg geheel was volgebouwd.

Wat de breedte der perceelen betreft, deze was zooals gezegd oorspronkelijk in het middelblok gesteld op 16 voet (4.96 M.), terwijl in de zijblokken, naast perceelen van die zelfde breedte, andere voorkomen van 14 en 18 voet. De huisjes welke de landmeter als belendingen in de Lombardstraat teekende, demonstreeren heel aardig wat ik hierboven opmerkte omtrent gangen naast de huizen: met deze gangen is ook daar de breedte der perceelen 14 voet of 4.34 M.

Inderdaad wel niet overdadig breed, maar voldoende voor het type – het vrije huis – waarvan het z.g. voorhuis de geheele breedte besloeg; anders werd het natuurlijk, toen dit type later plaats maakte voor het huis met een of meer afzonderlijke bovenwoningen, dat een deel der breedte opeischte voor ingang, trappen en portalen van het bovenhuis.

Waar de oudste bebouwing een zeer lage en het verkeer te land van weinig beteekenis was, deed zich bij den eersten opzet de behoefte aan breede wegen in geen enkel opzicht nog gevoelen, allerminst, zooals ik hierboven reeds uiteenzette, voor de dwarsstraten, die aanvankelijk weinig meer dan buurpaden waren en voorzoover zij later een grootere

breedte kregen dit veelal te danken hebben aan bijkomstige omstandigheden, zooals het bijtrekken van een gedempte sloot (b.v. Heerenstraat, St. Jacobstraat, Torenstraat).

Van eenig voorschrift omtrent een minimum breedte van nieuwe straten of stegen, zooals o.a. in Utrecht ¹⁾ waar reeds in 1389 was bepaald dat, tenzij met uitdrukkelijk verlof, de breedte niet minder mocht zijn dan 18 voet, blijkt hier niet.

Van de hoofdstraten in de richting noord – zuid had de oudste, het Roode Zand, een breedte van ± 20 voet, de Lombardstraat was 20 à 25 voet, de West-Wagenstraat, de Oppert en de veel jongere Zandstraat maten ± 30 voet. In de richting oost – west hadden alleen het Oosteinde, de Middeldam en het Westeinde gemiddeld ook deze breedte, doch alle andere straten, waaronder voorname als Kipstraat, Bagijnestraat, Leeuwenstraat waren niet meer dan 20 voet, de Wijde Broedersteeg zelfs maar 16 voet breed. Voor de veel jongere, uit 1583 stammende Doel- en Kalverstraat, die geen verkeersbelang dienden, was dan ook 20 voet een bijna meer dan normale breedte; even te voren (1578) waren aan het Oosteinde en achter het verbrande klooster nog stegen ontworpen van ± 11 en 14 voet ²⁾. De Hoofdsteeg, de toegang tot het havenhoofd, was vóór 1563 slechts ± 20 voet, werd eerst na den geweldigen brand van dat jaar tot ± 30 voet verbreed ³⁾.

In de ontwikkeling van de middeleeuwsche en na-middeleeuwsche stad vormden deze periodiek optredende branden, waarbij, als gevolg van de brandbaarheid der constructie – rieten daken, houten wanden – niet een enkel huis maar vaak een heel stadsdeel betrokken was, wel een factor van groote beteekenis. Bij een beschouwing van de ontwikkeling van het woningtype kom ik daarop nader terug; hier zij er op gewezen, hoe deze branden niet alleen aanleiding waren dat een open bebouwing vervangen werd door een gesloten, maar ook dat daarbij een meer intensieve verkaveling werd toegepast, waarmede de aanleg van nieuwe straten gepaard ging.

1) Van der Monde als boven blz. 74.

2) Kaartboek van Simon Dammasz.

3) Van Waerschut, Br. II blz. 261.

In het oudste handschrift betreffende de geschiedenis van Rotterdam in het Gemeente-Archief berustende, het Oud-Memoriaal van Schepenen¹⁾ vinden wij eenige bijzonderheden omtrent den omvang van zulke branden.

In 1402 verbrandde het zuideinde van Oppert en Lombardstraat, in 1403 een groot stuk van de Hoogstraat, in 1431 een deel van het West-Nieuwland, in 1464 weer een deel van de Hoogstraat aan beide zijden met een stuk van het tegenovergelegen Oost-Nieuwland.

Verreweg het ergste in uitwerking en het meest van invloed op de verdere stadsontwikkeling, was echter de brand van 1563, die volgens Van Waerschut²⁾ behalve 60 schepen en de draaibrug over de haven dan ook 250 huizen van de circa 1700 die de stad toen telde, in de asch legde, hoofdzakelijk gelegen aan het West-Nieuwland, den Rijstuin, de Hoofdsteege, den Houttuin, den Groenedaal, het oosteinde van de Hoogstraat, de Goudsche Wagenstraat en de Kipstraat ten oosten van de Vranckesteege.

Er had dus in het oostelijk deel van de landstad die wij nu beschouwen een geweldige opruiming plaats gehad, niet enkel van weinig beteekenende huisjes maar ook van groote gebouwen als het belangrijke Predikheeren-klooster aan het Oosteinde en het St. Cecilia-klooster aan de Goudsche Wagenstraat, waarvan de herbouw als gevolg van de veldwinnende reformatie grootendeels achterwege bleef, zoodat uitgestrekte terreinen, voor zoover die althans niet noodig waren voor de stichting van gasthuizen en dergelijke doeleinden, beschikbaar kwamen voor woningbouw. De malaise welke een gevolg was van den brand en waardoor de waarde der huizen sterk was gedeprecieerd, maar niet minder de verwarde politieke toestand, beperkten echter sterk de vraag naar bouwterrein; totdat de gebeurtenissen van 1572 daarin vrij plotseling verandering brachten. Nadat de Spanjaarden de stad verlaten hadden, terwijl Amsterdam nog Spaansch bleef, ging de handel, zoowel de oostersche als de westersche,

1) Bronnen II blz. 625.

2) Bronnen II blz. 260. Guicciardini en Boxhorn maakten er 900 huizen van! Volgens N. Zas waren er 250 verbrand, 700 beschadigd.

zich concentreeren op Rotterdam ¹⁾). Dit had niet alleen een uitbreiding der waterstad ten gevolge, waarop ik later terugkom, maar ook de verkaveling van terreinen en den aanleg van een aantal straten en stegen in de oude landstad. Zoo besluit met onmiskenbaar vooruitzienden blik de Vroedschap op 10 Oct. 1575 ²⁾ „met de meeste stemmen”, dat de stad aan zich zal behouden een van de erven aan de Oost-Wagenstraat – van een der voormalige zusterkloosters, dat toen in perceelen werd uitgegeven ³⁾ – om dit tot straat te maken d.w.z. te behouden als *sleutel* voor lateren gemeentelijken straat-aanleg. (Breedstraat, Oost-Prinsestraat 1595). Zoo wordt in de Vroedschapsvergadering van 13 Nov. 1575 besloten het gasthuis en de erven daarbij behoorende, het complex van het in 1563 verbrande en slechts ten deele herbouwde Predikheerenklooster aan het Oosteinde, te gelegenertijd te verkoopen, en die gelegenheid was blijkbaar gunstig in 1578, toen op 4 April overgegaan werd tot uitgifte van erven aldaar, volgens het project van den landmeter Simon Dammasz ⁴⁾. Dit waren perceelen van $\pm$ 18 voet breedte aan de Hoogstraat, dus voor beter gesitueerden, maar er ontstond in de volgende jaren vooral vraag naar erfjes voor den handwerksman, en zoo worden ultimo 1588 Gasthuismeesters dan ook gemachtigd ten overstaan van Burgemeesteren te verkoopen de erfjes achter het Gasthuis; vermoedelijk de perceelen ten noorden van de Kipstraat (Achterklooster) en ten westen van een daar voorgestelde steeg.

Het verder verloop van den oorlog met Spanje, dat ten gevolge had een toevloeden van groote getalen uitgewekenen uit de Zuidelijke Nederlanden, waaronder een aantal arbeiders in de textielnijverheid, op wier aanwezigheid men hier terecht prijsstelde omdat zij nieuwe perspectieven openden voor de plaatselijke industrie, deed niet alleen de overheid omzien naar middelen om hen te huisvesten, maar prikkelde ook particulieren om min of meer braakliggende

1) Van Waerschut Br. II blz. 263.

2) Vroedschapsresoluties no. 3, afschrift.

3) Van het St. Cecilia- of van het St. Anna-klooster. Vergelijk Van Reyn, deel I blz. 202–204.

4) Kaartboek in het Gemeente-Archief.

gronden te herscheppen in bouwterrein voor arbeidershuizen. Het eerste leidde in 1579 tot straataanleg op voormalige kloostergronden nabij het Roodezand, in 1583 tot de besproken verkaveling van den St. Sebastiaans-doele, in 1589 tot verkaveling der terreinen van het in 1572 geconfisqueerde St. Agnietenklooster, met aanleg van de toen nog smalle Prinsestraat tot aan de Pannekoekstraat, in 1584 tot het herstellen en bewoonbaar maken van een aantal huisjes in dit complex aan de zijde van deze laatste straat. Door particulieren ondernemingsgeest kwamen ondermeer in aanleg: in 1584 op het terrein van een lijnbaan de Langelijnstraat, in 1587 door tuinen aan de Botersloot de Wildezeesteg, in 1590 op de sedert verlaten lakenramen ten oosten van de Coolvest de Raamstraat – een der oudste breede straten oost-west, – in 1597 achter de Pannekoekstraat oostzijde, ook op het terrein van een lijnbaan, de Banketstraat.

Prees ik hierboven den vooruitzienden blik der Vroedschap uit 1575, toen deze als sleutel voor verderen aanleg een der perceelen aan de westzijde der Oost-Wagenstraat aan de stad behield, toch mag daaruit niet afgeleid worden het bestaan van een vast plan. Want nadat in 1584 de Lange lijnstraat werd aangelegd, een secundaire straat van ± 10 voet breed van de Vest tot dicht achter de perceelen aan de Kipstraat, dus tot aan het pad van den Vogelezang dat, zooals de rooiing nog uitwijst, aansloot op de Vranckesteg¹⁾ (Korte Frankenstraat), moesten bij den aanleg van de Baanstraat in 1597, aan de westzijde van de nieuwe Lange Lijnstraat twee huizen weer worden weggebroken om de toen gewenschte ruime verbinding tusschen de Goudsche Wagenstraat en de tot 52 voet verbrede Prinsestraat tot stand te kunnen brengen. In verband met deze belangrijke verbreding waren krachtens vroedschap-resolutie van 15 Sept. 1594 twee huisjes aan de oostzijde van de Pannekoekstraat aangekocht, maar om de verbinding met de Kipstraat te bewerken, brak men in 1597 ter doortrekking van de ± 40

1) Zie de kaart van Van Deventer. Dat er reeds een weg bestond die de Lijnstraat sneed, blijkt hieruit dat slechts twee huizen, stel 24 voet te zamen breed, behoeften afgebroken te worden om de 40 voet breede Breedstraat te verkrijgen.

voet breede (Lange) Baanstraat maar één huis af, waardoor de (Korte) Baanstraat aan het zuidelijk einde nauwelijks 20 voet breed werd. Zeer duidelijk spreekt daaruit dat het hierbij in hoofdzaak ging om een ruime verbinding oost-west, waaraan blijkbaar eerst nu behoefte werd gevoeld; de bajonetvormige oplossing biedt, al dan niet bedoeld, in den knik bij den Vogelenzang een zeer schilderachtig aspect.

De ontwikkeling van dit stadsdeel, dat zooveel overeenkomst had met de landelijke gebieden welke in het begin der 19e eeuw nog buiten de vesten werden aangetroffen, is wel zeer merkwaardig, te meer omdat de aanleg hoofdzakelijk plaats vond in een tijdperk van „hoch-conjonctur” waarvan het toppunt ligt omstreeks 1598¹⁾.

De aanleg, de eigenlijke wegenbouw, was zelfs in de 16e eeuw nog heel eenvoudig. Van kanalisaties, onmisbaar in hooggelegen steden als Utrecht waar men reeds in 1400 de wijdte der uitmondingen van riolen regelde, wist men hier niet: de talloze slooten en waterlopen namen willig op wat men kwijt wilde. Voor de bestrating, die langen tijd in hoofdzaak beperkt bleef tot enkele verkeerswegen, werden kleine veldkeien gebezigd, eerst later ook gebakken steenen; maar in elk geval haastte men zich niet met het aanbrengen ervan.

De straten welke in 1583 werden aangelegd op het terrein van den voormaligen St. Sebastiaans-doele (Kalverstraat, Doelstraat) en die volgens Van Waerschut in 1584 bebouwd waren met eenige nieuwe slechte huizen, hadden in 1586 nog geen bestrating. Op rekest van hen, die perceelen gekocht en voor 1/6 contant betaald hadden, werd 24 Febr. van dat jaar besloten het maken der straten aan te besteden, mits de koopers de gelden daartoe noodig voorschoten; de renten mochten zij korten op die welke zij schuldig waren voor het onbetaalde deel der koopsom.

De Baanstraat, in 1597 aangelegd, werd volgens Zas

1) Van Waerschut Br. II blz. 295. „In 't jaar 1598 waren de huyzen uittermaten duer”. In 1601 veranderde dit plotseling. Een huis aan de Hoogstraat, dat in 1598 f 7000 had gedaan, bracht toen slechts f 3600 op, als gevolg der sterk gevoelde mededinging van Amsterdam (N. Zas, Br. II blz. 435).

eerst in 1602 bestraat. En Van Waerschut vertelt, dat de meeste straten en stegen, sedert 1584 aangelegd, twee of driemaal opgebroken en gehooft werden: de huizen waren zeer onderhoogd en moesten dan vertimmerd worden. Heel lakoniek voegt hij er aan toe „Want die op onbestorve gronden timmert die timmering zakt in 't gemeen 8 à 10 voet eer de grond vast en suffisant is om vaste huysen op te zetten”. Dit geeft wel een aardigen kijk op de oudste bebouwingen aan die straten, meerendeels aangelegd op drassig terrein en gedempte slooten, en wij begrijpen waarom van de oudste huizen geen spoor en van de opvolgers zoo goed als niets meer te vinden is.

Van reglementeering op het stuk van straataanleg bij wijze van algemeenen maatregel blijkt hier eerst tegen het einde der 16e eeuw (Resolutie Vroedschap 7 Mei 1590), terwijl elders, zooals te Utrecht, reeds in de middeleeuwen deze materie was geregeld.

De watervoorziening in de landstad was hier, evenmin als in éénige Hollandsche stad, een vraagstuk. Voor zoover het water niet als regen van boven gedistribueerd werd, schepte men het uit de dichtstbij zijnde gracht welke, naar de toenmalige opvattingen, *drinkbaar* water hield, een brevet dat b.v. de stadsvest blijkbaar had. Want in 1611 wordt tegenover de Langelijnstraat in den stadsmuur een poort gemaakt „om de gebueren van de straet schoon water te moghen haelen uitte vest twelck haer seer dienstich was”, zooals Van Waerschut zegt.

Buitendijks, in de waterstad, was de zaak natuurlijk veel eenvoudiger en paste de toestand zich toen reeds meer aan bij onze hedendaagsche begrippen omtrent hygiëne; de haven, gemeen met de rivier, nam vuil water op en gaf schoon in ruil.